

דיני
לבישת מכנסים לנשים

מאת
משה ניסן ווינער

מח"ס
כבודה בת מלך

בענין
דיני מלבושי נשים

ניו יארק, תש"פ

עמ"י עש"ז

דיני
לבישת מכנסים לנשים

מאת
משה ניסן ווינער

מח"ס
כבודה בת מלך

בענין
דיני מלבושי נשים

ניו יארק, תש"פ

**Women and Pants:
A Halachic Perspective**

Based on the sefer
Kvuda Bas Melech
(Glory of the King's Daughter)
Regarding
The Laws of Modesty
in Women's Dress

by
Rabbi Moshe Wiener

Published and Copyright © 2020 by
Rabbi Moshe Wiener
kvudabasmelech@gmail.com

ISBN: 979-8-6407906-0-3

התוכן

פתיחה - דין לבישת מכנסים לבנות .....ה

פרק א: איסור לבישת מכנסים לנשים מצד דת יהודית ואזהרת חוקות גויים ולפני עור.....ז

דין בגדים ע"פ ה"אפנה האחרונה"; בגדים צרים, בצבעים מרעישים וכו' / א: משום דת יהודית / ב: משום אזהרת חוקות גויים / ג: משום "לפני עור לא תתן מכשול" / עוד מקורות לאיסור לבישת בגדים צרים / עוד מקורות באיסור בגדים מרעישים / אי איכא איסור ללמוד ולהתפלל נגד הלבושות מלבושי שחץ / אם הלבושת מכנסים ברבים - יוצאת בלא כתובה / לבישת מכנסים צרים לאנשים מטעמים אלו

פרק ב: איסור לבישת מכנסים לנשים משום הלאו ד"לא יהי' כלי גבר".....יח

בירור נימוק איסור לבישת מכנסים לנשים משום אזהרת "לא יהי' כלי גבר על אשה" / אם יש לצדד במיני מכנסים דזמננו שצורתם משונה ממכנסים דגברים, דאינם בכלל אזהרת כלי גבר / אם יש לצדד דמאחר שנתפשט לבישת מכנסים לנשים בימינו, שוב אין המכנסים נחשבים כמיוחדים לאנשים / לבישת טלית לנשים / [דין חליפה וכובע בעת התפלה בזמננו] / מרן הגר"ש אלישיב - לבישת החילונים ודאי אינה משפיעה על הדין - גם במכנסים שניכרים בצורתן החיצונית שהן של אשה / דברי מרן החזו"א בנוגע דין מכנסים לבנות: הסנהדרין היו הורגין הלבושות מכנסים / פון גוי'שקייט קען קיין אידישקייט ניט אַרויסקומען / שלילת הטענה שיש במכנסים יותר צניעות משמלה / אותם הפוסקים שצידדו דאין במכנסים לבנות משום אזהרת עדי האישי - מודים המה דמ"מ אסור להלבישם משום שאר טעמי האיסור הנ"ל / אם מכנסים לנשים בגדר אביזרייהו דגילוי ערוות שדינם חרוץ יהרג ואל יעבור / אם יש מקום להעדיף לבוש של מכנסים על הצאיזות קצרות / מכירת מכנסים

פרק ג: מכנסים מתחת לשמלה; לצורך התעמלות, גלישה, טיולים, עבודה ולחולים.....לה

מכנסים מתחת לשמלה / דעות שהחמירו בלבישת מכנסים מתחת לחצאית / דעות שהקילו בלבישת מכנסים מתחת לחצאית / מכנסים לצורך התעמלות / מכנסים לצורך גלישה / מכנסים בטיולים / מכנסים לצורך עבודה / מכנסים לחולים

מג..... לקטנות

לבישת מכנסים לקטנות / מאימתי יש לחנך התינוקות לאיסור דלא ילבש - ובפרט איסור לבישת מכנסים / דין לא ילבש בהצגות / כללות ענין חינוך לאזהרת לא ילבש לקטנים/ות

מח..... עם מכנסים

לבישת בגדי שינה שיש להם מכנסים / אם יש להקל בבגדי שינה עם מכנסים מצד שינוי צורת הבגד מבגד איש / אם יש להקל בבגדי שינה עם מכנסים כיון דבזמננו כו"ע לובשות אותם / אם יש להקל בבגדי שינה עם מכנסים משום שאינו מלבוש של כבוד / דין בגד שינה עם מכנסים - אם לובשת חלוק מעל בגד זה / בגדי שינה עם מכנסים - לקטנות

נה..... דברי סיום**נז..... נספח**

Exposure of Women's Hair:
Misrepresentation of the Igros Moshe's Position
and the Standards of the Yeshivish Communities

פתיחה

דין לבישת מכנסים לבנות

כבר האריכו חכמי התורה דזמננו בדין לבישת מכנסים לנשים, והעלו לאיסור – אף אם ניכר שנעשו במיוחד לנשים (ע"י שהמה בכמה צבעים וכדו'), אף שאין אנשים לובשים אותם כלל.

ודנו בזה מצד שתי בחינות הלכתיות שונות: (א) מצד דת יהודית ואזהרת חוקות גויים ולפני עור – כמבואר להלן פרק א, (ב) מצד אזהרת "לא יהי כלי גבר על אשה" (דברים כב, ה) – כמבואר לקמן פרק ב.

* * *

ובזכות הזהירות בהלכות צניעות הלבוש נזכה כולנו לברכת השי"ת כלשון חז"ל (זוה"ק ח"ג קכו, א): "בברכאן דלעילא בברכאן דלתתא בעותרא בבנין בבני בנין" [בברכות שלמעלה בברכות שלמטה, בעושר בבנים בבני בנין].

פרק א

איסור לבישת מכנסים לנשים מצד דת יהודית ואזהרת חוקות גויים ולפני עור

דין בגדים ע"פ ה"אפנה האחרונה"
בגדים צרים, בצבעים מרעישים וכו'

בגדי נשים המכסים היטב את כל בשרה ואבריה ככל הדינים שנתבארו בספרי הלכה - אבל עשויים על-פי אפנה כזו ה"מסיתה" ומושכת תשומת לב אנשים (כמו חולצות ושמלות צרות שהאברים בולטים; צבועים בצבעים מרעישים; וכדו') - אסורים בלבישה.

היות ומכנסים מדגישים את "צורת הירכיים" - ההבדל בין הרגלים למעלה מן הברכיים - לכן נחשבים כמסיתים, ואסור לאשה ללכת בהם. גם מכנסים שאינם מהודקים היטב על בשרה נכללים בכלל זה [שמ"מ ע"י לבישת מכנסים מודגשת צורת הירך ע"י ההבדלה בין הרגלים], וכל-שכן מכנסים צרים. וכל-זה אפילו במכנסים מיוחדים לנשים.

וכן נקטו להלכה לאסור לבישת מכנסים לנשים משום נימוק זה בשו"ת ישכיל עבדי ח"ה יו"ד סי' כ (והניף ידו שנית שם ח"ו אהע"ז סי' נד); שו"ת מנחת יצחק ח"ב סי' קח; שו"ת שבט הלוי יו"ד ח"א סי' סג; שו"ת יביע אומר ח"ו יו"ד סי' יד; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' סב; ועוד כמה מגדולי דורנו בתשובותיהם שנדפסו בס' טהרת יו"ט ח"ט עמ' עד ואילך, עיי"ש.

והנה רבים הם הסבורים שברשות התורה היא לאשה ללבוש בגדים לפי "האפנה האחרונה", אפילו כשהם צרים באופן שאברי האשה בולטים; צבועים בצבעים מרעישים; וכדו' - כל זמן שהם מכסים הגוף היטב ואין הבשר מגולה ממש. אמנם האמת הוא, ד(מלבד דברי הרמב"ן בריש פ' קדושים הידועים, שלפעמים גם ברשות התורה נקרא נבל, הנה) גם מבחינת ההלכה יש לדון לאסור

לאשה ללכת במלבושים כהללו – מכח כמה מאותם הטעמים שמחמתם אסור לה ללכת בגילוי בשר ממש ע"י לבושים בלתי צנועים, וכפי שנתבאר ב"מבוא" לספר כבודה בת מלך (לכותב הטורים), עיי"ש, וביניהם (בקיצור עכ"פ):

א: משום דת יהודית

דהנה תנן בכתובות (עב, א): "איזוהי דת יהודית, יוצאה . . . וטווה בשוק". ומפרש בגמ' (שם, ע"ב): "א"ר יהודה אמר שמואל, [דמיירי] במראה זרועותי לבני אדם" [היינו, דמיירי בגילוי בשר ממש. – ראה מזה ב"מבוא" הנ"ל אות א. אמנם ממשיך הגמ' שם אוקימתא שני' (וקבע מרן הב"י באהע"ז סי' קטו, דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי)], "רב חסדא אמר אבימי, [דמיירי] בטווה ורד כנגד פני". ופירושו: "שהיתה טווה בשוק וורד וכיוצא בו כנגד פני על פדחתה או על לחי' כדרך שעושות הגויות הפרוצות" (רמב"ם הל' אישות פכ"ד הי"ב), שהרי ע"כ פני' מתאדם (שו"ת לבושי מרדכי, תרצ"ז, סי' פו). ואסור הדבר (לא מפני דנראה כשערות [שו"ת לבושי מרדכי שם], כ"א) משום דזה עצמו "ה"ז עזות מצח ופריצות לעשות כן בפני בני אדם" (רה"ג, ר"ח, תוס' ופסקי רי"ד כתובות שם); ואסור לאשה "להראות מנהג הפקר בפני העוברים ושבים" (פרישה אהע"ז שם סקי"ג). וכך נפסקה ההלכה בטוש"ע אהע"ז שם ס"ד.

הרי מפורש שאף שאין בשרה נראית כלל, וכל גופה מכוסה היטב, עכ"ז אסור לה לעשות "בפני העוברים ושבים" כל דבר שהוא "עזות מצח ופריצות". והא לשון הרמב"ם בפיה"מ כתובות שם: "ואמרו טווה בשוק שמראה זרועותי לבני אדם או שהיא טווה ונתנה וורד או הדס הרימון וכן הדומה לזה בגבות עיני' או על לחי' וכן כל כיוצא בזה מן הפריצות ומיעוט הצניעות". וכן העלה הח"מ אהע"ז שם סק"י: "וכן כולן עולין להלכה שכל שהיא עזות היא עוברת על דת יהודית".

וא"כ הה"נ דלבישת בגדים צרים שאברי' בולטים וכו' כנ"ל וכל אפנה הדומה לו שעשו"י לשם פריצות ומושכת תשומת לב האנשים – שבכלל דת יהודית היא ואסור, דפשוט אשר באפנות האלה "פריצות" ו"עזות מצח" יתירה מ"טווה ורד כנגד פני" הנ"ל.

ועוד, הרי מבואר ב"מבוא" שם דילפינן כמה פרטים בדת משה ויהודית מדיני סוטה ממה שעבדינן לה לנוולה מדה כנגד מדה, ומלבד פריעת ראש דסוטה דמיני' למידין דין פריעת ראש בנשים דעלמא (ראה "מבוא" לפ"א לספר כבודה בת מלך אות א), וגילוי בשרה של הסוטה דמיני' למידין ע"ד גילוי בשר בנשים

דעלמא (ראה "מבוא" לפרק ב דספר כבודה בת מלך שם), הנה איתא במס' סוטה (ט, א) שבין הדברים שעבדינן לה כדי לנוולה מדה כנגד מדה הוא: "היא חגרה לו בצלצול, לפיכך כהן מביא חבל המצרי וקושר לה למעלה מדדי", שהכוונה שחוגר לה על הבגדים להבלט מקום היופי שלה, שזה ניוול לה. והרי זהו ממש כבגדי ה"אפנה האחרונה" – שהדדים בולטים. וק"ל. (כן העיר בקונט' דיני מלבושי נשים פ"ו. ועיי"ש דלפי החוש בבגדים כנ"ל פריצות יתירה מפריעת ראש, ויש להבין אם אין בבגדים אלו איסור מה"ת לפי"ז כפריעת ראש).

והוכחה נוספת דאיכא איסורא בלבישת בגדים באפנה כנ"ל אפילו כשכל גופה מכוסה היטב (אף שמראי' זו ליכא הוכחה מאיזה טעם הוא האיסור) מברכות כ, א, דגרסינן שם: "קמאי הוו קא מסרי נפשייהו אקדושת השם. . כי הא דרב אדא בר אהבה חזי" לההיא כותית דהות לבישא כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא, קם קרעי' מינה". ובפירוש הגמ' י"ל דכרבלתא היינו "מלבוש אדום, כעין כרבלתא דתרנגולא, ואין דרך בנות ישראל להתכסות בו שהוא פריצות ומביא לידי עבירה" (ערוך, ערך כרבלתא). [או י"ל שהפריצות הי' – שהלכה במלבוש חשוב ויקר לשוק בלא מעיל עליון על המלבוש לכסותו! (מהרש"ל בדעת רש"י)]. הרי מבואר דלא מדובר שם שהלבוש עשוי בצורה שהדדים ושאר האברים בולטים, וכ"ש לא שבשרה מגולה, אלא כל החסרון רק שהצבע של הלבוש הי' מרעיש ביותר, שאין בנות ישראל רגילות בזה. ועכ"ז המלבוש אסור בלבישה ונחשב לפריצות עד שהתיר לעצמו לאבד ממון של ישראל, וגם מסר נפשו ע"ז, וכמבואר שם [לענין מס"נ ואיבוד ממון בכה"ג – עי' שו"ע יו"ד סי' קנז ס"א; סי' שלג סמ"ח; חו"מ סי' יב ס"א]. וא"כ לפי"ז הרי המלבושים ע"פ האפנה דהאינדא בודאי אסורים, שהפריצות וכו' כמה פעמים ככה מהנ"ל. ופשוט הוא. [ואין לומר שאין ראי' משם, דהא י"ל דשם כיון דאין בנות ישראל רגילות בזה א"כ בטח התכוונה לשם פריצות ממש, אבל להתלבש בגלל האפנה שהרבה לובשות כן בזה"ז, וא"כ מנ"ל דיש איסור בדבר. – דזה אינו טענה כלל, וכפי שנתבאר בספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 55, שמנהג של פריצות לאו מנהג הוא, וכמו שכתבו כל הפוסקים. ואפילו להי"א (ראה ס' כבודה בת מלך פ"א הערה 26) לענין כיסוי שערות הראש דמועיל מנהג – זהו רק לענין אמירת דברים שבקדושה כנגדה דאיסורו משום טרדת הלב, אבל לא לענין עצם האיסור (וכו"ע מודים לזה, וכמבואר לעיל שם). ואם עצם הלבישה לא הוי האיסור אלא העיקר הי' הכוונה – לא הי' אותו חסיד ממהר לקרוע ממנה לבוש כ"כ חשוב של ד' מאות זוז (קונט' הנ"ל פ"א)]. וראה אות שאח"ז ולקמן אות ג.

וראה להדיא ב"קונטרס קדושת ישראל" (נדפס בסו"ס אבני שהם): "וכן מה שנתחדש כעת שהנשים לובשות מלבושים הקצרות, הקורצות עין לזנות, שכל צורת האיברים בולטות, ודאי גם זה עוברת על דת יהודית, נמצא דעל כל זה מחוייבים אנו לקדש השם ברבים".

וראה יתר מכן לקמן פרק ב (בדין מכנסים לבנות), שכתבו להדיא שהאשה הלובשת בגדים באפנה כנ"ל דינה שיוצאת בלי כתובה ככל העוברת על דת יהודית (ראה ספר כבודה בת מלך פ"א הערה 42 ואילך ופ"ב הערה 58) וגם י"ל דאיכא בזה משום אביזרייהו דגילוי עריות, עיי"ש בדבריהם.

בהוספה על המובא ומבואר כאן במקור הדין, יש לציין שכן מפורש יוצא גם מדברי המאירי (שבת צב, ב ויבמות כד, ב) בביאור תקנת עזרא הסופר "שתהא אשה חוגרת בסינר תמיד (אף) בתוך ביתה" (ראה ספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 49 אות ג, וש"נ), אשר טעמא "משום צניעותא" (ראה הנסמן בפ"ב שם). שלפי דעת המאירי הצניעות בלבישת הסינר היא "שלא יראו שפולי מעיה" (מאירי שבת שם). - דלפי זה יוצא שהבגד העליון של האשה כלפי מטה צריך להיות כזה שיעלים הבלטות בלתי צנועות, ובגד כזה הוא הסינר או השמלה, כולל חצאית, מה שאינם כן המכנסים הצרים ושאר בגדים צרים שאבר'י בולטים על ידם (כן העיר הרה"ג ר' אלימלך בר שאול ז"ל, רבה הראשי של רחובות, בתשובתו לתנועת "בני עקיבא", המזכירות העולמית).

ויש להתבונן גם בדין גילוי בגדי' התחתונים (ראה ב"ח יו"ד שם סק"י ומקורות שנשמנו בס' כבודה בת מלך פ"ב הערה 35) שאולי הוא (גם) מטעם זה.

ב: משום אזהרת חוקות גויים

ההסברה: מכיון דללכת בבגדים לפי האפנה האמורה נחשב כפריצות (ועד שעוברת משו"ז על דת יהודית וכנ"ל), א"כ איכא בלבישתם משום ובחוקותיהם לא תלכו, דבכלל הלאו הוא לבישת בגדים (אפילו בגד אחד) ששייך בו חשש שחץ ופריצות מנהג הצניעות ושנהגו בו העכו"ם (ראה "מבוא" לפ"א דספר כבודה בת מלך אות ו, וש"נ). ואפילו אם כל פריצות הבגד היא רק מצד זה שהצבע בולט - אסור ללכת בהם מכח אזהרה זו, וכמ"ש המהר"ק הובא להלכה ברמ"א יו"ד ר"ס קעח וש"ך שם סק"ג (מיוסד על ההיא דכרבולתא במס' ברכות הנ"ל אות הקודמת). [מה שהדגישו ע"ד צבע האדום - ראה בסמוך]. ואצ"ל אם איכא בהבגד פריצותא יתירה מזה, כגון שהבגדים מצומצמים על הגוף ונראה תואר

האברים וכיו"ב. ובפרט ע"פ הידוע שהאפנה היוצאת מארצות הגוים מטרתה רק פריצות, וד"ל. וכבר דנו הפוסקים לאסור כל מיני בגדי שחץ ופריצות מהאי טעמא - ראה לדוגמא שו"ת דברי חיים ח"א יו"ד סי' ל דלוקה מה"ת בלבישת בגדי פריצות אפילו אם אינה מתכוונת לדמות לגוים ואפילו ניכרת בשאר מלבושים שהיא יהודית ורק מלבוש א' מורה על מניעת הצניעות עוברת, ע"ש באורך. וע"ע שם בח"ב יו"ד סי' נח, נט, סא בכיו"ב; שו"ת בית שלמה ח"א יו"ד סי' קצז; שאר המקומות שנסמנו בדרכת יו"ד שם. וראה אג"מ יו"ד ח"א סו"ס פא.

[ואגב הנה יש עוד ראי' ע"פ הא דברכות הנ"ל דאפילו על מלבוש אחד איכא איסורא מטעם אזהרה זו, שהרי מוכח מגמ' שם שרק הכרבלתא לבד ה"ל נראה לו ללבוש פריצות, אבל בשארי מלבושין שלה לא דקדק אם המה כדרך היהדות, דאל"כ ה"ל שראה אשה לובשת בגדי נכרי. ומדקפיד בש"ס רק אכרבלתא, משמע שלא הבחין על יתר מלבושי' (וכ"מ מלשון רש"י שם), אלא מחמת זהירות המס"נ על המצוה סבור שהיא יהודית בשאר מלבושי'. הרי מוכח שבמלבוש אחד שאינו של צניעות עובר מה"ת, ומש"ה קרע"י ר"א להכרבלתא מינה, וכמבואר כ"ז בשו"ת דברי חיים שם].

וראה עד"ז בסי' היעב"ץ (שער הדלק חלון המצרי): "גודל חשקם להתערב בגוים וללמוד מעשיהם ומתקנאים בהם להתנהג בקשוטי מלבושיהם. הם ונשיהם. בניהם ובנותיהם. בדיוק גדול (בכל מוד"ע חדשה) מחמירין על עצמן ומדקדקין בהם יותר מהעמים ההם המחדשים אותן.. וכל בגדי צבעונים חדשים עם ישנים אינן מספיקין להשביע תאותן וחמדתן. לראוה בם להסיב אליהן עיני כל רואיהן.. תכלית המבוקש הוא לעמוד נגד חומרת דקדוקי המוד"ע שהוא כמודה בע"ז ומשמשיו מאחר שאין לה היכר במלבושי'. . ואצ"ל לעקור ולהשבית דרכי נשים השחצניות מכל וכל. וביחוד צריך לעשות גדר עכ"פ בלבישת הקנטי"ן היקרים מאד . . וכן בגדי צבעונים .. צריכין גדר וגבול שלא יפרצו בהם לכל חפציהן. אמנם שטיי"ף רע"ק יעקרו לגמרי. וההולכת בצואר מגולה. יתגלה קלונה לכל. וכן שלא תלכנה לטייל בחבורה בשווקים וברחובות, עאכ"ז עם מלבושי צבעי ורקמה אם לא ברדיד על גביהן..".

ג: משום "לפני עור לא תתן מכשול"

ונוסף על האיסורים דלעיל שעוברת האשה עליהם ע"י לבישת בגדים באפנות כנ"ל, הנה איכא בזה גם משום "לפני עור לא תתן מכשול", שהרי מכשלת את

האנשים ע"י לבישתם באיסור ההסתכלות והמסתעף, וכפי שנתבאר ב"מבוא" לפ"א דספר כבודה בת מלך אות ד לגבי פריעת ראש, ושם ב"מבוא" לפרק ב אות ג לענין גילוי בשרה, שי"א שהוא מה"ת, עיי"ש. והה"נ כשהיא מסבבת במלבושים באפנות הללו, דבהכרח מושכת תשומת לב האנשים הרואים, ומגרת יצה"ר באנשים כמו (או יתר מ) ע"י פריעת ראש וגילוי זרוע ושוק וכו' הנ"ל, ומה יעשה אותו הבן ולא יחטא, שאין יצה"ר שולט אלא במה שענינו רואות (סוטה ח, א), וגזל ועריות נפשו של אדם מחמדתן (חגיגה יא, ב), והרהורי עבירה קשים מעבירה (יומא כט, א). וראה ב"מבוא" שם מכ"ז, ובלשון רבינו יונה שהועתקה שם, שמחוייבת האשה להיות נזהרת שלא יסתכלו בה בני אדם ע"י שמקפדת בצניעות לבושי' ואם לאו היא ענושה בעונש כל אחד ואחד מהם מפני שהחטיאה אותם, עיי"ש. וראה בסמוך יתירה מזו.

וכמו"ב בגדים צבועים בצבעים מרעישים אסור לאשה ללכת בהם (גם) מהאי טעמא שמכשלת את האנשים, דהלא נגזר על האנשים שאסור להם להסתכל בבגדי צבעונים (סתם) של האשה (ואפילו כשטוחין על גבי כותל אסור) משום דגורמים הרהור לבני אדם המסתכלים בה (ע"ז כ, א; רמב"ם הל' איסורי ביאה פכ"א הכ"א; סמ"ג לאוין קכו; חרדים פ"ב מל"ת מד"ק אות ב; טושו"ע אהע"ז סי' כ"א ס"א). [ואף דקיי"ל (ראה פוסקים שם) שהאיסור להסתכל בבגדים צבעונים הוא רק במכירה - זהו רק במסתכל על בגדים אלה כשהם תלויים על הכותל, אבל אם מסתכל באשה עצמה שלובשת בגדים אלה, בודאי אסור אפילו אינו מכירה (שו"ת שרידי אש ח"ג סי' צה)]. והכי מוכח (גם) מהא דכרבולתא בשוקא דברכות הנ"ל אות א, דאף שכל גופה מכוסה, אסור משום שהצבע אדום בולט ומושך עין הרואה. וכ"מ מהא דטווה בשוק דכתובות הנ"ל שם. ופשוט שמלבושים שהם צרים ודדי' ושאר אבר' בולטים הוי מכ"ש מבגדי צבעונים, דגורמים הרהור טפי, וק"ל.

ונראה להביא עוד סמוכות להנ"ל מדין קול באשה ערוה (ברכות כד, א), דאי' במד"ר (נשא פ"ט): "וחוטא ילכד בה, זה שהוא רואה את אשתו שהיא קולנית ורגלה רמה ופרוצה בשחוק ואינו מקנא בה, לפי שדרכן של בנות ישראל לא קולניות ולא רגל רמה ולא פרוצות בשחוק". - והרי קולנית פי' ביפ"ת שם שמדברת בקול עזות, והיינו דכל שהיא מדברת בקול גדול ורעשני כדי להפנות אלי' תשומת לבם של אנשים, ה"ז פריצות ואסור - אף דבגמ' מפורש רק כשמזמרת בקול. [בענין שמיעת קול דיבורה של אשה באופנים שונים - ראה מה

שהאריכו בזה רבני דורנו בשו"ת שרידי אש ח"ב סי' ה; ס' תורת ההסתכלות סי' ו (ב); שו"ת להורות נתן ח"א אהע"ז סי' ס; שו"ת משנה הלכות ח"ה סי' ריח וח"ו סי' רכה; שו"ת אז נדברו ח"ג סי' עא; שו"ת יביע אומר ח"א סי' ו; ועוד – ושם נקבצו יחד דברי רבותינו שקדמו להם. ואכ"מ]. והכי נמי (ובמכ"ש) בלובשת מלבושים המושכים תשומת לב האנשים מחמת שהם צרים או בצבעונים מרעישים וכדו', דשייך בזה איסורא ביתר שאת מבקול.

ובאמת שאפילו במדרגה של פריצות שהיא לכאורה פחותה הרבה יותר אף מכל הנ"ל כבר הפליגו רז"ל במס' שבת סב, ב: "דרש רבא בר' דרב עילאי, מאי דכתיב (ישעי' ג, טז), ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון – שהיו מהלכות בקומה זקופה (היינו שהיו מגביהות עצמן שלא בדרך צניעות). ותלכנה נטויות גרון (ישעי' שם) – שהיו מהלכות עקב בצד גודל (היינו שהיו מהלכות פסיעות קטנות כדי להראות עצמן יותר)". וראה שם סיום המימרא: "מאי פורענותיהם (על חטאים אלה). כדדריש רבה בר עולה – ותחת חגורה נקפה (ישעי' שם) – מקום שהיו חגורות בצלצול (חגורה, שרוך נאה) נעשה נקפים (חבורות, פצעים)... כי תחת יופי (ישעי' שם) – אמר רבא, היינו דאמרי אינשי, חילופי שופרא כיבא (במקום יופיי – מוגלה)". ונחפשה ונחקורה, אם על העדר הצניעות באופן "פעוט" בערך שנזכר שם ארז"ל דברים מבהילים הנ"ל – על הבגדים שע"פ האפנות האמורות לעיל מה היו אומרים? [ולהעיר שהמדובר בשבת שם – בסיבת חורבן בית מקדשנו. וכבר אמרו (ירושלמי יומא פ"א ה"א; מדרש תהלים קלז, ז): "כל דור שאין ביהמ"ק נבנה בימיו, מעלין עליו כאילו הוא חריבו" (ובמדרש תהלים שם מסיים: "מאי טעמא לפי שלא עשה תשובה")]. וד"ל.

עוד מדחז"ל וכו' בנדו"ד – ראה פרק הבא (בדין מכנסים) ובספר כבודה בת מלך פ"ב הערות 42-43 (בדין ריבוי בשמים ותכשיטים). ויש להעיר גם מדין "אחורי ארי ולא אחורי אשה" ב"מבוא" לספר כבודה בת מלך פ"ב אות ג בסופה. וראה ה"דברי סיום" בספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 44.

*

עוד מקורות לאיסור לבישת בגדים צרים

כ"כ בפשטות בשו"ת תשובות והנהגות ח"א סקל"ו (דבגדים אדומים לאו דוקא אלא כל לבוש בולט שאשה מתלבשת בהם שיסתכלו במיוחד בה זהו בגד פריצות והוא בכלל ובחוקותיהם לא תלכו וראוי לקורעה מע"ג האשה, ועוד יש

בזה משום לאו דלפני עור, שגורמת לבני אדם להסתכל עליה; ס' ענבי הגפן פ"ט סל"ד ("וכן תזהר מאוד ממלבושים הצרים שתוצאותיו מצערים כנודע . . . שהוא היפך מדת הצנועות בכלל וכבר צווחו ע"כ גדולי ומאורי התורה . . . שע"ז מגרה עינו של אדם ומכשילם רח"ל והאשה מוזהרת ע"כ שלא להכשיל בני אדם על ידה"); פסקי הלכה (משנת תשס"ט) מהגר"נ קרליץ ועוד ("בגד שאינו מסתיר את צורת אברי הגוף בכל מצב, אסור בלבישה מעיקר הדין. על כן: (1) חובה מהדין להקפיד שתהי' החולצה רחבה ורפוי' במיוחד בחלקה העליון כ: 10-15 ס"מ יותר ממדת הגוף, כדי שתסתיר לגמרי את ההבלטה מלפנים. משם ולמטה קו החולצה ירד ישר ולא יכנס פנימה לכיוון הגוף, ולא יצמד כלל לאורך קו הגוף מכל צדדיו. חגורות רחבות מהודקות במתניים גורמות להבלטת צורת הגוף, ואסור ללובשן. גם השרוולים לא יהיו צמודים ולא יבליטו את צורת הזרוע. (2) חולצה במידה קטנה או בגזרה צרה, וכן כל חולצה, אפילו רחבה, שאינה מבד יציב, אלא עשוי מבד שמטבעו נמתח ונצמד לגוף כטריקו, לייקרה, סריג-דק ודומיהם - אסורים בלבישה בכל מצב, גם אם לובשים מעליהם חולצה או ז'קט הסגורים באופן חלקי. משום מגדר מילתא כל בגד האסור בלבישה כטריקו ולייקרה, אסור שיראה ממנו כלפי חוץ אפילו מעט. (3) אסור ללכת בחצאית הנצמדת לגוף למטה מהמתניים מלפנים או מאחור, אפילו אם נצמד לירכיים רק לזמן קצר כמו בעלי' לאוטובוס וכדו'. אלא חובה להקפיד שהחצאיות יסתירו את צורת הרגליים ותנועת הפיסוק במצבים המזדמנים ברחוב. חלוקים מלייקרה וטריקו נצמדים מאד ואסורים בלבישה"; "אזהרה חמורה" מבד"צ שע"י העדה החרדית (ה' תשרי תשס"ד) בחתימת הגר"מ שטרנבוך (מח"ס שו"ת תשובות והנהגות) ושאר חברי הבד"צ ("על דבר מה שנפרץ באחרונה גם במחנה החרדים לדבר ה', לבושי פריצות הידועים בשם חולצות גופי' וחולצות טריקו, הנצמדות מאד לגוף ולצערנו הרב כי רבות מהנשים נגררות ולובשות בזה. ואשר על כן הננו בזה לגלות דעתנו דעת תורה כי יש בלבישת הבגדים כאלו ובדומה להם איסור חמור מאוד ואסור ללובשן"). ולהעיר משו"ת שלמת חיים (אה"ע סי' ל): "ונסתפקתי אם הטעם לפי כששחה הרבה כ"כ לבושה עולה מעלה ומתגלה בשרה, ואולי יותר נכון הגם דלא נתגלה בשרה, וכגון שהולכת בפוזמקאות וכדומה, חשש אחר יש כאן לפי שאז בולטים להדיא אברי' וגורם להרהור ומדת צניעות לזיזה, ונ"מ כשרוחצות הרצפה בחצר של רבים, וכמדומה דנמצא מפורש באחורי אשה הטעם שתנועותי' גורמות הרהור כשהולך אחרי', תשובה: לא ידעתי מקום הספק, ואולי ראה בה הרבה צניעות". ובס' בית יעקב (להרב יעקב ישראל לוגסי - אה"ק, תשס"ד, עמוד

460): "אסור לנשים ובנות ללבש מכנסים אפילו שהמכנסים מיוחדים לנשים, מפני שהם בגדי שקץ ובפריצות וגורמים לידי הרהורים ומכשולים רבים."

*

עוד מקורות באיסור בגדים מרעישים

ראה בספר כבודה בת מלך במילואים לפ"ב הערה 35 ובמילואים להערה 58 משו"ת תורה לשמה סימן ת' למרן הבעל בן איש חי בנדון בגד שיש בו ציצים ופרחים נאים והכל תולים עיניהם בבגד זה מפני שהוא נאה ביותר - אין בבגד זה צניעות כלל, ע"ש. וראה פסק דין (משנת תשס"ט) מהגר"נ קרליץ, ועוד ("דוגמאות בולטות בגודלם, צורתם וצבעם, עיצובים מלוכסנים או בצבעים מנוגדים - מושכים עין ואסורים בלבישה, ובפרט דוגמאות בגד שמטרתם משיכת עיני אחרים. וק"ו שאסור לעשות דוגמאות המדגישות מקום צנוע, כגון: כיסים בולטים או צבע שונה, כיתובים או מספרים - כנגד ההבלטה בחולצה מלפנים. וכן לא יהי' בחצאית מלפנים בין הרגלים - קפל עמוק, ציורים, דוגמאות או תיפורים בולטים וכדו'. אסור ללבוש מלבושים הדומים לבגדים חשופים כגון חולצות בשרוולים קצרים או חצאי-חולצות, ולובשים מתחתם בגד, או גופי' - להשלים את המקומות החייבים בכיסוי, שכל אלו הם בגדי פריצות של גויים, המבליטים מקומות שיש להצניעם ביותר, או מעוררים תחושה של גילוי הגוף... בגדים זורחים ומבריקים - אסורים בלבישה, ובכלל זה כתום, צהוב וירוק בגווניהם העזים. בגד בצבע הגוף - אסור"). ס' לשכנו תדרשו (ח"א עמ' רג במהדורת תשנ"ב - ע"פ הגרש"ז אויערבאך, הגרי"ש אלישיב, הגרש"ה וואזנר והגר"נ קרליץ): "מלבד חובת כיסוי הנ"ל, מדיני צניעות אין ללבוש כל בגד הבולט בצבעו או רועש בסגנונו".

*

אי איכא איסור ללמוד ולהתפלל נגד הלובשות מלבושי שחץ

בהוספה על המבואר לעל בפנים שעוברת האשה ע"י לבישת בגדים הנ"ל משום "לפני עור לא תתן מכשול", שהרי מכשלת את האנשים באיסור הסתכלות והמסתעף, יש לומר דאסור לומר דברי תורה ותפלה נגד נשים הלובשות בגדים צרים וכו' שהרי אפילו בנוגע פני' וידי', אם יזדמן שיש לו הרהור גם ע"י ראייתו במקומות הגלויים, הנה חוץ מעצם איסור ההסתכלות, אסור לו להתפלל ולומר

דברים שבקדושה, ואפילו היא אשתו ובתו וכדו' (ראה שו"ת אג"מ ח"ד א"ח ס"ו ס"א). וכבר כתב מרן החתם סופר (בתשובותיו חו"מ סק"צ): "אפילו במקום דליכא איסור ערוה, באשה צנועה ואשתו, מכל מקום במקום תפלה והודאה, כל מה דבעי ליבא לרחמנא, לא יתעורר שום ענין הרהור, אפילו באשתו אמרו, כי לא תעלה במעלות להשי"ת ולא תתקבל תפילתו, ומפני זה אנו מפרישים הנשים מן האנשים בבית הכנסת, שלא יבואו לידי הרהור בשעת תפלה". ומכאן נלמד (פסקי תשובות או"ח סע"ה ס"א) "בכל שכן שלא להתפלל וללמוד ולומר דברים שבקדושה נגד נשים חצופות אשר מלבושם מלבושי שחף וגאוה הגורמים לתמיהה והסתכלות, כדרך בנות גויים ר"ל, וכל שכן המבליטות איברי גופן בבגדים צרים והדוקים, אף שאין שום טפח מגולה".

* * *

ואם מותר בגדים ע"פ אפנה הנ"ל לקטנות יתירות על בת ג' שנים - ע"פ המבואר בספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 8 - ראה לקמן פרק ג.

*

אם הלובשת מכנסים ברבים - יוצאת בלא כתובה

ויש מהנ"ל שכתבו מפורש דאם לובשת מכנסים ברבים, יוצאת בלא כתובה ככל העוברת על דת יהודית [ובמילא הה"נ כשלושת בגדים צרים שדדי' וכו' בולטות דלעיל הערה הקודמת אות א]. וכה חזיתי בתשובת הגאב"ד פאפא (טהי"ט שם עמ' פז) וז"ל: "וראיתי שהדר"ג העתיק תשובה מרב גדול בתורה שדן ומפלפל אם אשה הלובשת מכנסים כאיש והבעל מוחה אם יכול להוציאה בלי כתובה, ואי הוי מתרמי ח"ו לי לדון בזה - ה' ישמרני שיבא לפני דין כזה - הייתי פוסק בפשיטות דיוצאת בלי כתובה, דהוי עוברת על דת משה ויהודית, כהני דברים המבוארים בשו"ע אהע"ז סי' קטו". וכיו"ב בתשובת הרב משארמאש (שם עמ' עט), וז"ל: "וא"כ מכ"ש דבר חציפות המבואר ומפורש בתורה היא כ"ש דהוי דת משה ויהודית . . וא"כ הוא כש"כ שיכול לגרשה בע"כ בלי כתובה". וע"ע בסוף הערה זו.

* * *

לבישת מכנסים צרים לאנשים מטעמים אלו

בשנת תשע"ב יצאו רבני ירות"ו (כולל הג"ר יוסף ליברמן, הג"ר יצחק יוסף [בנו של הגר"ע יוסף], ועוד) בקריאת קודש "שכל איש ישראל חייב על פי

דין התורה הקדושה להתלבש בצניעות בבגדים רחבים וצנועים. ואיסור חמור מדאורייתא להתלבש בבגדים הצמודים לגוף כדרך הגויים וכמ"ש בחוקותיהם לא תלכו (וכדאי' ביו"ד ריש סי' קע"ח) ולבישת מכנסים צמודות אסור ג"כ מהטעם המבואר ברמ"א אהע"ז סכ"ג ס"ו ע"ש. וכל הלובשים כן חוטאים ומחטיאים את הרבים. וחיוב גדול להוכיח ולמחות על כך. ויהי רצון שיהא מחנינו קדוש גם הלבוש יהא כראוי על פי ההלכה ונזכה בקרוב לביאת משיח צדקנו בב"א."

פרק ב

איסור לבישת מכנסים לנשים משום הלאו ד"לא יהי' כלי גבר"

בירור נימוק איסור לבישת מכנסים לנשים משום אזהרת "לא יהי' כלי גבר על אשה"

אף דכו"ע מודים באיסור לבישת מכנסים לנשים (כנ"ל פ"א, שכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי ח"ה חיו"ד סי' כ וח"ו חאהע"ז סי' נד; תשובות גדולי הרבנים בטהרת יו"ט ח"ט עמ' עד ואילך; שו"ת מנחת יצחק ח"ב סי' קח; שו"ת שבט הלוי יו"ד ח"א סי' סג; שו"ת יבי"א ח"ו חיו"ד סי' יד; שו"ת ציץ אליעזר חי"א סי' סב), דהוי בכלל עוברת על דת יהודית וחוקת גויים וגירוי יצה"ר באנשים (לפני עור) ועוד (וכפי שכבר נתבאר בארוכה לעיל פ"א) - אמנם הטעם המפורסם ובפשיטות בפי עמא דבר משום הלאו ד"כלי גבר" אינו מוסכם בפי כל. ומבואר בזה צדדי השקו"ט ההלכתית, שיי"א שהעיקר כדברי המחמירים גם מבחי' זו. [וראה מה שכבר האריך כותב הטורים בגדרי אזהרה זו בספר "הדרת פנים - זקן" ח"ב פ"ג].

וכ"פ דאיכא במכנסים משום עדי האיש בשו"ת מנחת יצחק שם; שו"ת שבט הלוי שם; שו"ת ציץ אליעזר שם; תשובות גדולי הרבנים בטהו"ט שם [ושם - תשובת הגר"י שטייף לאסור משו"ז, ודלא כרמיזת שו"ת יביע אומר שם או"ז]. וכ"כ (בשם "גדולי ההוראה שליט"א") לאסור לבישת מכנסים (גם) משום לא תעדה אשה עדי איש - אף אם נהגו הנשים כן - בקונט' כרם שלמה (למח"ס "פרדס שמחה" על הלכות נדה - ב"ב, תשי"מ) יו"ד סי' קפב ב"מעין טהור" סקי"ג. ובעוד כו"כ מקורות המובאות לקמן.

אם יש לצדד במיני מכנסים דזמננו שצורתם משונה ממכנסים דגברים, דאינם בכלל אזהרת כלי גבר

דהנה קיי"ל כשיטת ראב"י (בנזיר נט, א) דהאזהרה "לא יהי' כלי גבר על אשה" (דברים כב, ה) מיירי גם ב"תיקוני איש" [ראה לקמן] לבד, או בכלי זיין לבד, דבשניהם עוברת על הלאו (רמב"ם הל' ע"ז פי"ב ה"י; יראים סי' צו; טוש"ע יו"ד

סי' קפב ס"ה), ולא בעינן שתשב בין האנשים כדעת ת"ק (בנזיר שם) - דמשנת ראב"י קב ונקי (יראים שם; כ"מ הל' ע"ז שם; ב"י יו"ד שם. וראה יד מלאכי כלל תטו).

אולם כתב הב"ח (יו"ד סי' קפב ד"ה לא תלבש) בביאור שיטת הסמ"ג (לאוין נא) - שכתב דמודה ראב"י לת"ק, דלראב"י (דהלכה כוותי' וכנ"ל) אין איסור על האשה ללבוש מלבושי אנשים העשויים ללבישה סתם אא"כ הולכת ויושבת בין האנשים (דבזה מודה ראב"י לת"ק), אבל אם אינה יושבת בין האנשים, אין איסור בלבישת מלבושי אנשים העשויים ללבישה ולכסות בהם, ולא שייך האיסור אא"כ לובשת עדי האיש כמו כלי זיין (כגון שתשים בראשה מצנפת או כובע וכדו'). והוכיח הב"ח דכן דעת רש"י בנזיר שם והרמב"ם הל' ע"ז שם. ולכאורה לפי"ז הנה לשיטת הב"ח ודעימי' אין בלבישת מכנסים לנשים משום לא יהי' כלי גבר על אשה, מכיון דמכנסים ה"ה כשאר מלבושי אנשים העשויים ללבישה סתם, ואינם "תיקוני דגברי" (כמו כלי זיין), ודומים לה"זופיצ"א" (מלבוש של איש שנוהגים הנשים ללבושם ולילך בהם לשוק ולישב בהם בחנות) שהתיר הב"ח שם משום דאינם עשויים כ"א ללבישה ולכסות בו ולא לנוי ולקישוט.

ויתירה מזו י"ל, אפילו לפי רוב הדעות שכתבו דלא כהב"ח (ובראשם - מרן הב"י, וכ"מ דעת היראים והטור והרמ"א שם ס"ה. וכ"כ בפ"י רבינו הלל לספרי פ' כי תצא. ויל"ע בש"ך שם סק"ז), דלשיטתם כל שהוא מלבוש אנשים אסור (ומפרשים דאף דראב"י מודה לת"ק כדאי' בסמ"ג כנ"ל, היינו לחומרא, שהלאו קאי גם על מלבושים סתם, אבל אין ראב"י מודה בזה לת"ק דדוקא בלובשת ויושבת בין האנשים, דבהא ס"ל לראב"י דאפילו אינה יושבת בין האנשים דאסור - ע"ש בב"י) - הנה גם לדבריהם יש לצדד במיני מכנסים דזמננו שצורתם משונה ממכנסים דגברים, דאינם בכלל אזהרת כלי גבר.

דהנה איתא בנדרים מט, ב שדביתהו דר' יהודה עבדת גלימא, וכד נפקת לשוקא מכסיא ונפקת בה, וכד הוה נפיק ר' יהודה לצלווי הוה מכסי ומצלי בה, ומברך ברוך שעטני מעיל. ופירשו האחרונים (מהרש"א בח"א שם; פתח עינים להחיד"א, נדרים נ, ב; שו"ת אהלי יעקב - להגאון מהריק"ש - סי' ע. וראה עד"ז בשו"ת לב חיים פאלאגי ח"ג סי' כו) דלית בי' משום לא ילבש גבר שמלת אשה, דליכא איסורא אלא בבגד המיוחד לאשה, אבל מעיל כזה שמייוחד לשניהם לית לן בה, וגם חסידים ואנשי מעשה עבדי עובדא בנפשיהו ללבוש המלבוש, דבגד שצורתו שוה לאיש ולאשה מותר לכולם, אפילו אם נעשה מעיקרו ביחוד לא

מהם (וכדמוכרח ברמב"ם וטושו"ע הנ"ל, שתלו הדין במנהג המקום ולא במי שנעשה לו - עי' שו"ת אהלי יעקב שם). וכן הסכים לדינא בשד"ח כללים מע' הלמ"ד כלל קטז. נמצינו למדין, דאם מלבוש, כמו מכנסים, צורתו שוה הן לאנשים הן לנשים מותר לכולם, וא"כ מכ"ש דלא שייך האיסור דכלי גבר במכנסים אלא שצורתם משונה ממכנסים דגברים, וגם עשויים ממניי צבעונים שאין האנשים רגילים ללבוש כדוגמתם כלל. וראה עד"ז בשו"ת אבני צדק חיו"ד סי' עב, דאם המכנסים של נשים ניכרים ומשונים ממכנסים דאנשים - יש להקל (ואת הוכחה הנ"ל מסוגיא דנדרים לא הביא).

מיהו יש לדחות ולומר דאדרבה, לא מבעיא להדעות הנ"ל דאפילו מלבוש סתם עובר בהלאו, אלא אפילו להב"ח דאינה עוברת אלא בתקוני דגברי ולא במלבוש סתם - יש לדון להחמיר במכנסים דזמננו גם מבחינת אזהרת כלי גבר. שהרי י"ל דכשלובשת האשה מכנסים ואינה מלובשת מלמעלה בגד נשים כדרכה (כמו שמלה וחצאית) - זה לא נקרא מלבוש סתם אלא תקוני דגברא ככלי זיין ממש וכיו"ב - האסורים לכו"ע. שהלא גדר "מלבוש" לענין זה הוא דבר שלובשים אותם נשים כאנשים אלא שמשונה קצת בחיצוניות שלו כמו גלימא וסרבלא וכדו'. אבל דבר וסוג לבוש שאינו מיוחד אלא לאנשים ולא נמצא לבוש זה כלל בלבושי הנשים, הרי זה כחרב לאשה (או בגדי צבעונין לאיש) שמבואר בפוסקים שהוא בגדר תקוני דגברי (או דאיתתא), ולכל הדעות עוברת. ובדברים אלו אפילו שינוי מהרגיל אינו מועיל, דאטו אם אסרנו לאשה כלי זיין (ולאיש בגדי צבעונין) והם שנו קצת מהרגיל - האם יועיל זה?! הלא סו"ס מין זה שייך רק לאנשים. וה"ה במכנסים, דבהולכת במכנסים ונראה פסוק רגלי' כאנשים, הנה זהו תיקוני גברי גמור ולא נמצא לנו היתר בשינוי. וגם בשו"ת אבני צדק כתב עד"ז בסיום תשובתו הנ"ל, שיש להחמיר בלבישת כובע הנקרא קאפילוטש, או בבגד הנקרא מענער ראק, דאע"פ שמשונה משל אנשים מ"מ שמו עליו דאין זה אלא להדמות לאנשים ומכווער הדבר, עכ"ד. הרי דאסור אף שצורת הבגד משונה משל אנשים. וא"כ כ"ש במכנסים אלה דזמננו שנעשו מתחילה להתדמות לאנשים, דהוי תיקוני גברי ממש, וכנ"ל (ראה שו"ת שבט הלוי שם). [וראה שו"ת מנחת יצחק שם כמה צדדים להחמיר אף בלבישת מכנסים תחת השמלה ובצינעה בתוך ביתה וחזרה. ואכ"מ. וראה לקמן פ"ג].

[וי"ל יתירה מזו, דהנה מ"ש שיש הבדל ניכר בין מכנסי הגברים למכנסי נשים שמכנסי הנשים צבעונים שאין האנשים לובשים דוגמתן כלל - זה אינו. שבזמננו

ע"פ רוב אין כל הבדל בולט ביניהם, עד כדי שהנשים יכולות ללבוש מכנסי הגברים וכן בהפך ואף אחד לא יבדיל ביניהם. וביחוד מכנסי ג'נס שהם אותו דבר כמכנסי הגברים. וא"כ אין להתיר המכנסים מטעם זה כל זמן שזכרם נשכח ואינם כלל ותלי תניא בדלא תניא. ועוד מה שהביאו ראייה להתיר מדברי הרב אבני צדק י"ל אדרבא משם ראייה לאסור. דכל ההיתר של הרב אבני צדק רק בימות החורף דידוע לכל שאינן לובשות אלא להנצל מן הצינה ולא להדמות חלילה לגברים. וגם נודע שהמכנסים של נשים נבדלים משל הגברים וא"כ תרתי לטיבותא ולכן היתר. משא"כ בזמננו הלא לובשות מכנסים בין בחורף ובין בקיץ ומה עוד שאין ביניהם הבדל וכאמור (כ"כ בשו"ת שיח כהן ח"ב חיו"ד סימן ה).]

* * *

אם יש לצדד דלא שייך הלאו דכלי גבר במכנסים אם אינה מתכוונת להתדמות לאנשים

עוד העלה הב"ח (שם) שאין איסור אפילו בדבר שהוא נוי וקישוט אלא באשה הלובשת מלבושי איש כדי להתדמות לאיש, ואיש השובש בגדי אשה בכדי להתדמות לאשה, אבל אם לובשים להגן מהחמה או מהצינה מותר, והאריך להביא כמה ראיות והוכחות לדבריו, עיי"ש. והסכים עמו הט"ז שם סק"ד, דאם עושה כן להגן מפני החמה או הצינה או הגשמים מותר, וסיים "כן נ"ל פשוט". וי"ל דמוכח מדברי הש"ך שם סק"ז דמודה להב"ח להקל בזה באופן שניכר ע"י שאר מלבושי' שהיא אשה, (ולא ברור אם יודה לזה הב"י שם דפסק דאפילו לובשת בגד אחד אסור). ואף דבס' יד הקטנה (ח"ב פ"ו מהל' ע"ז מל"ת נו סקס"ב) האריך לחלוק על הב"ח וט"ז בזה (ועייג"כ ספרי דבי רב רס"ג, ג; שו"ת דברי חיים ח"ב סי' סב), דלפ"ד אין לומר בנדו"ד דבר שאינו מתכוין הוא ומותר, דהלא הכא עצם המעשה של הלבישה אסור ואפילו אינו מתכוין להתדמות לאשה, הרי מתכוין הוא ללבוש הבגד שאסרה התורה עליו והוי כמו פסיק רישי', ע"ש - אולם לעומתו ראה שו"ת מהר"ם שייך חיו"ד סי' קעג ושו"ת ערוגת הבושם חיו"ד סי' קלח ושו"ת אבני צדק חיו"ד סי' עב ושו"ת מחנה חיים יו"ד ח"ב סי' ל, שכתבו ליישב דעת הב"ח והט"ז, דהלא מגופי' דקרא דיהיב טעמא כי תועבה היא, ילפינן דדוקא כשעושה כן להתדמות שמביא לידי תועבה אסור, הלא"ה מותר, עיין בדבריהם. וכן כתב לחלוק על היד קטנה ולהחזיק בשיטת הב"ח והט"ז בעמק הנצי"ב על הספרי ר"פ כי תצא ובספרו מרומי שדה לנזיר נט, א, ע"ש לפי דרכו. [וכעיי"ז שקו"ט האחרונים אם מותר לאיש ללבוש בגדי אשה כשעושה כן לשמחת פורים

הואיל ואינו מתכוין להתדמות, ואכ"מ]. וא"כ ה"ה בנדוננו, די"ל דלא שייך הלאו דכלי גבר אם לובשת מכנסים להגן מפני הצנה או מפני השלג והגשם, ואינה מתכוונת להתדמות לאנשים, וכשיטת הב"ח, ט"ז, (וש"ך) וסייעתם הנ"ל. וכ"פ להלכה בשו"ת אבני צדק שם. [והגם דכללות תשובתו שם באה כמענה על שאלה בענין לבישת מכנסים תחת בגדי' (ופלא דבתשובת יבי"א שם לא הזכיר כלל ע"ד נקודה זו) - מ"מ טעמיו שייכים גם להלובשת מכנסים מעל בגדי' בגלוי, וכמו שהוא עצמו הדגיש שם ד"לא מיבעי' תחת הבגדים כמכנסים שבאשה, אלא אפילו על הבגדים כיון שסו"ס ניכר ע"י שאר בגדים שהיא אשה ולובשת זה הבגד מפני הצינה - שרי" (ומה שכתב בשו"ת שבט הלוי שם דבלא שמלה מלמעלה יודה האבני צדק דאסור - מוכח שלא הי' לפניו גוף הס', אלא ראה רק העתקת מקצת דבריו בדרכ"ת סי' קפב סק"ט). ועיי"ש בשו"ת אבני צדק שכתב לתמוה ע"ד הד"ח שם, דאישתמיטת' דברי הב"ח והט"ז הנ"ל (ובתשובת ציץ אליעזר שם דחק עצמו ליישב הד"ח)].

אולם גם זה נראה לדחות, דבזמננו ע"פ רוב כוונת הנשים בלבישת מכנסים ה"ה משום התנועה שלהן לא להיות משונה מהאנשים, או גם משום פריצות ממש, ויש להחשיב כוונתן בגדר "כדי להתדמות", ושוב איכא בלבישתם משום אזהרת עדי האיש גם לפ"ד הב"ח וסייעת' . וכנ"ל, גם בשו"ת אבני צדק שם כתב ע"ד"ז בנדון הכובע ומענער ראק, דאע"פ שמשונה משל אנשים מ"מ שמו עליו דאין זה אלא להתדמות לאנשים ומכוער הדבר. הרי דאם כוונתן להתדמות אסור אף שצורת הבגד משונה משל אנשים. וגם בנוגע מכנסים חוזר האבני צדק כמה פעמים בדברי התשובה לכתוב ש"ל שאין בהם איסור מכיון שאין עושין כ"א ללבישה ולכסות בה ולא לנוי וקישוט אלא כדי שלא להצטער בצינה ולא כדי להתדמות, משא"כ המכנסים דזמננו שכוונת ההתדמות והקישוט לשם פריצות בולט לעין. וק"ל. [וראה כעין כ"ז בס' שיחות קודש, ש"פ תרומה ה'תשמ"א אות מ"ב - הו"ד לקמן בסמוך].

* * *

לבישת טלית לנשים

[מוסגר: וכאן המקום להזכיר ע"ד עוד דוגמא שהוא בכלל זה ועומדת על הפרק, דגם שם ע"י שינוי בכוונתה ישתנה הדין. - והוא בענין לבישת טלית לנשים. דהנה לפי הדעות דליכא בזה (וכן לא בתפילין) משום עדי האיש (ראה

תוד"ה הא בר"ה לג, א וד"ה מיכל בעירובין צו, א. ובארוכה - בס' הדרת פנים - זקן ח"א ערך "תרגום יונתן ב"ע" הערה 5), אין איסור מעיקר הדין בעטיפת טלית - המשונה בצורתו מטלית דאנשים - לאשה, וכמבואר ברמ"א או"ח סי' יז ס"ב. אבל פשוט דההיתר מיירי רק אם חשקה נפשה לקיים מצות אף כשלא נצטוטה, אבל מכיון שאינו לכוונה זו בזמננו, אלא מצד תרעמותה על הקב"ה ועל תורתו, שגזר רצונו ית' להפריד בין אנשים ונשים בכמה ענינים, א"כ שוב אין זה מעשה מצוה כלל אלא אדרבה מעשה איסור דכפירה, שחושבת שצ"ל איזה חילוף בידי התורה, וכמש"כ הרמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ח. - ואף שלשון הרמב"ם הוא באומר שהבורא החליף מצוה זו, פשוט שהוא לרבותא, וכ"ש כשאומר שהרשות ביד האינשי להחליף, וק"ל (ע"פ אג"מ או"ח ח"ד סמ"ט). וראה א"ר או"ח סי' יז סק"א. ע"כ המוסגר].

* * *

אם יש לצדד דמאחר שנתפשט לבישת מכנסים לנשים בימינו, שוב אין המכנסים נחשבים כמיוחדים לאנשים

עוד סניף להוכיח דאין במכנסים משום כלי גבר יש להביא מדעת הפרישה הידועה (יו"ד שם סק"ה), דבאזהרת לא ילבש הנהגת העכו"ם קובעת, ואם הנכריות נוהגות ללבוש בגד אנשים מסויים (או להיפך), שוב אין הבגד נחשב כמיוחד לאנשים דוקא ומותר גם לישראל. והו"ד בשו"ת פרח שושן חיו"ד כלל ו' ס"ב ובחידושי רעק"א ליו"ד שם. ולפי"ז הרי הכי י"ל בעניננו, דמאחר שנתפשט לבישת מכנסים לנשים בימינו, שוב אין המכנסים נחשבים כמיוחדים לאנשים דוקא, וליכא בזה משום לא יהי' כלי גבר על אשה.

איברא ג"ז יש לדחות, דכבר מבואר בספרי רבותינו הראשונים בהיפוך מדברי הפרישה בזה - בשבלי הלקט ח"ב הל' גילוח, ובתשובת הרשב"א ח"ד סי' צ (הובא להלכה בשו"ת דברי חיים חיו"ד סי' ל ובשו"ת אבני נזר חו"מ סי' קג. וראה גם שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' רמג-רמד; כלי חמדה עה"ת פ' תצא אות ז; ועוד) - שנדפסו לאחר זמן הפרישה ורעק"א וכו'. וכבר הורה הרמ"א חו"מ סי' כה סוסי' ב דאין לסמוך על דברי האחרונים המקילים כשלא ראו דברי הקדמונים שהחמירו. וק"ל. [ראה בכ"ז בס' הדרת פנים - זקן לכותב הטורים ח"ב פ"ג הערה 24].

דהנה בשו"ת הרשב"א שם העלה שכל דבר שראוי לנשים ולא לאנשים או כל דבר שראוי לאנשים, ונשים עושות כן, אסור משום שמלת אשה, ומי שהרגיל

בדבר האסור ונמשך בו ונמשכו רבים בכך אין האיסור חוזר להיתר, וראי' מש"ס נזיר דף נ"ט ע"א דההוא דאיתחייב נגידא קמי דרבי אמי איגלאי בית השחי חזי' דלא מגלח אמר להון רבי אמי שיבקהו דין מן חבריא הוא ופירש"י דידע דאסור להעביר בית השחי, הרי אעפ"י שכל העם זולתי יחידים ת"ח הי' מעבירים בית השחי ואפ"ה ת"ח הי' נוהגין בו איסור ונשאר האיסור וכמו שפ"י רש"י דידע דאסור, ואמאי כיון דכל העם הי' מעבירין הא לאו שמלת אשה הי' בדורם וחזר להיות שמלת איש, אלא ע"כ שכל דבר שראוי לנשים ולא לאנשים אסור משום שמלת אשה. וא"כ ה"נ בנ"ד במכנסים, אעפ"י שהרבה נשים הולכין במכנסים לא נעשה בזה שמלת אשה, כיון דהם ראוי רק לאנשים, וע"כ בזה שנשים הולכים במכנסים לא נעשה היתר בזה. הן אמת שהרמב"ם בפ"י ב"ה"ט מהלכות ע"ז כתב שאין מכין אותו במקום שמעבירין השיער הנשים ואנשים, אבל משמע רק אין מכין אותו אבל איסור יש, וכ"כ הב"י וד"מ ביו"ד סי' קפ"ב לדעת הרמב"ם שיש איסור רק אין מכין אותו, ונהי שב"י מביא שם דעת הר"ן שגם לכתחילה מותר וכן פסק הרמ"א שם, אבל כנ"ל כבר הורה הרמ"א חו"מ סי' כה סוסי' ב דאין לסמוך על דברי האחרונים המקילים כשלא ראו דברי הקדמונים שהחמירו.

שו"ר שכ"כ שבשו"ת שרגא המאיר (ח"א סימן נ"ה) "בדבר הפירצה הנוראה שנשים לובשין מכנסים שהם מלבושי אנשים והוא בגד תועבה לנשים, וכל מי שדבר מזה לא ראיתי שהעיר משו"ת הרשב"א ח"ד סי' צ שכל דבר שראוי לנשים ולא לאנשים או כל דבר שראוי לאנשים, ונשים עושות כן אסור משום שמלת אשה, ומי שהרגיל בדבר האסור ונמשך בו ונמשכו רבים בכך אין האיסור חוזר להיתר...פלא למה לא מביאין דעת השו"ת הרשב"א הנ"ל והוא גם דעת רבינו אביגדור כהן צדק מובא בשבלי הלקט סי' מ"א לאסור."

וכן מבואר בחזון איש (ראה חזו"א או"ח טז, ח; ס' מעשה איש ח"ד עמוד קסח) שלדרכי הפריצות אין יכולים לומר שכך הוא דרך בני אדם ודרך הפריצות אין שמו דרך, וא"כ נמצא שמכנסים הוא דרך האנשים ולא דרך הנשים. וראה בארוכה מזה בספר כבודה בת מלך ח"ב הערה 55.

ויל"ע בשיטת הצ"צ בכ"ז בתשובותיו חיו"ד סי' צג. וגם יש ללמוד להנ"ל משקו"ט הפוסקים בדין מי שנתלבן חצי זקנו וכיו"ב (ראה ס' שנסמנו בשד"ח שם ובשערים המצויינים בהלכה לקיצשו"ע סי' קעא סק"א), וכן משלילת טענות המקילים בענין הסרת הזקן (במספרים וסם) מבחי' לא ילבש (וכפי שכבר נתבאר

בארוכה בספר הדרת פנים – זקן, לכותב הטורים, ח"ב פ"ג).

ועד"ז בשו"ת צמח יהודה (אה"ק ח"ד סימן יח) מתוך מכתב להג"ר אפרים גרינבלט (מח"ס שו"ת רבבות אפרים) בקשר למכנסים של בנות, שבארצות הברית הרבה נשים דתיות עושות כן מפי השמועה, ושואלים אם יש איזה מקום להתיר בשעת הדחק, כיון שיש סימנים להבדיל בין הלבושים של הגברים שאינם דומה בדומה: "כבר הורו רבותינו בארץ ישראל שהדבר איסור גמור... וכתבתי כי יש מי שחושב כיון שכבר נהגו כן נשים תו הוה כבר כמו בגדר לבוש לנשים ג"כ, ושוב אין הבגד מיוחד לגברים, כמו במראה שנפסק (יו"ד סי' קנ"ו סעי' ב' ברמ"א) שאם יש מנהג גם לגברים להסתכל במראה תו אין בו משום לא ילבש, ה"נ בלבוש כזה. וזו שטות, דמראה אינו מיוחד אלא לנוי, ובעלמא נשים משתמשות בו ביותר, לכן אם נהגו הגברים לראות את עצמם אם הם נקיים וכיוצא. ממילא אין הוא מיוחד לנשים. אבל גבי עצם הלבוש מדוע יהא בגד הגבר נחשב לבגד נשים, אטו מפני שהרבה נשים חוטאות נהפך הבגד להיות מלבוש נשים, חלילה, להיפך זהו ההיתר כביכול של רב הונא כיון שעבר עבירה ושנה בה נעשה לו כהיתר חלילה, ועוד, עיין בש"ך (יו"ד סי' קפ"ב ס"ק ז') שמחלק בין תיקוני אשה למלבוש אשה, שאפילו לובש מפני הצינה וכיו"ב שהב"ח התיר, ס"ל לאיסור דהוא עצם הלבוש של אשה ולאיש מיתסר, וה"ה להיפך מלבוש איש אסור לאשה."

* * *

וכן בשו"ת ושב ורפא (אמשטרדם, תשנ"ד, חיו"ד סימן מו) כתב בנוגע מכנסים- חצאית דלא נהוג בין הנשים הדתיות לצאת במלבוש הזה וי"ל הגדרת שם מלבושים אנשים ונשים תלוי בהנהגת הנשים הצדקניות וא"כ ש לדון בזה גם משום חוקות העכו"ם (ע"ש שצ"י לשו"ת מהרש"ם ח"ב סימן רמ"ג שכתב: "ח"ו לסמוך על פי אחד דגם להסתכל במראה וכל שאר דברים העכו"ם עושים כן ואתה עוקר כל דיני השו"ע").

שו"מ שכבר דן בזה גם בשו"ת דבר יהושע (אהרנברג) ח"ה (ענינים שונים סימן לד): "אשר שאל במכנסים של סקי (ski pants) שהולכות בו הנשים אם הם בכלל הלאו דלא יהי' כלי גבר על אשה מאחר שכ' הפוסקים דבמקום שדרך האנשים להתקשט כמו הנשים וכן להיפך אינם בכלל לאו זה ופה בשווייצאריא כל הנשים שהולכות בסקי לובשות מכנסים כאלו והי' אפשר לומר דמטעם זה

מותר, אבל מ"מ הי' נ"ל לחלק דזהו דוקא בתכשיט סתם אבל במכנסים שהם מיוחדים לאנשים וגם עכשיו הם מיוחדים אלא מי שהולך בסקי לפי שאי אפשר לה לילך בבגדי נשים לכך לובשות המכנסים א"כ מצינו לומר דעוברות על לא יהי' כלי גבר עכ"ל שאלה גדולה שאלת בני ומאוד קשה עלי לצדד היתר בדבר אחרי אשר היא בעצם פירצה גדולה בקדושת גדר עריות שאף אם נצדד לומר שאינה עוברת על דת משה אכתי עוברת על דת יהודית וגם עוברת על תקנת עזרא שתיקן שתהי' אשה חוגרת בסינר כמבואר בש"ס ב"ק דף פ"ב ע"א ואם נדרוש להו דמן התורה שרי יתפרצו בדבר גם הצנועות ויכשלו במה שחמור עוד יותר מדברי תורה אך משום כבודו דמר דידענא בי' שיש בו תורה ויראת שמים אומר לו בסתר בבחי' סוד ה' ליריאיו שאין מגלין לפני עם הארץ דממקום שבא להתיר אין ראי' אך מטעם שבא לאסור מזה הטעם יש להתיר דמ"ש מכח דברי הפוסקים דבמקום שהנשים מתקשטות כמו האנשים אין איסור זה הנה בזה אני נבוך מאד דמה גדר וגבול תתן בזה שתוכל לומר שבאותו מקום הנשים מתקשטות כמו האנשים דאטו משום דאיזה פרוצות יצאו ועברו על האיסור דלא יהי' כלי גבר שוב נאמר דאותו המקום הותר הדבר. וככר דנתי בכיוצ"ב לפני הגה"צ בעל החפץ חיים זצ"ל בהיותי אצלו וביקרתי בני ישיבתו וראיתי התלמידים מגדלי בלורית ולובשים בגדי שחץ וגאוה באמרם שכך מנהג בני מדינתם גם הישראלים וממילא אינו בכלל בחוקותיהם לא תלכו ודנתי בזה עד כמה הוא הגבול שנאמר שנשתנה המנהג משום שבאו בה פריצים וחללוהו דהא זה פשיטא דמנהג שנהגו בו אבותינו איסור בדבר אין בידנו לשנות אפילו אם עברו ושנו לא נעשה הדבר כהיתר אלא איסורו במקומו עומד ואף שיש לחלק בין מנהג שנהגו לאסור לנדון דידן שאינו מנהג לאסור אלא מחמת המנהג יוצא לנו איסור מ"מ לא מסתבר דבשביל שפרצו בה פרצות יפול האיסור מיני' וכ"ש כשלא פרצו עדיין כולם רק מקצתם ולא נתבררה אז הלכה לפנינו וא"כ ה"ה בנדון דידן נמי לא נוכל להשים את המקום כמי שנהגו בו מעולם ללבוש כלי גבר ובפרט שאינן לובשות אותם אפי' הפרוצות רק בשעה שהולכות לסקי ובכה"ג לא נאבד שם כלי גבר מיני'".

[דין חליפה וכובע בעת התפלה בזמננו]

[ויש להביא סמוכות לזה מדין חליפה וכובע בעת התפלה בזמננו שרבים אין מקפידים בלבישת חליפה וכובע אף בעת עמדם לפני אנשים חשובים שהעלה בשו"ת דברי יציב ח"א סי' ס' שהרחוב ורשות הרבים שאין מקפידין בהליכה בכובע ומלבוש עליון אסור שישפיע על יראי שמים המקפידים על כך, ומנהג

שוטים אינו כלום, ואין לבוא לפני המלך אלא בכובד ראש ואין לפרוץ גדרן של ראשונים וכ"ש שאסור לתת להם לעלות לתורה ולש"ץ. ובתשובות והנהגות ח"ד סי' כ"ו אין להתייחס לרחוב שהולכים ללא כובע וחליפה גם לפני שרים ואנשים חשובים שהשתרש הדבר מהגרועים שבאומות שגם השרים וראשי המדינות עצמם אינם מתהדרים בחליפה וכובע ומי שיש לו ריה תורה יתרחק מהנהגה כזו עכ"פ בעת התפלה (הו"ד בס' פסקי תשובות או"ח סימן צא אות ג הערה 23).

עוד בטעם דלא אמרינן במכנסים דניזל בתר הגויים - י"ל משום דכיון דאסור לאשה ללבוש מכנסים משום צניעות דיש בזה פיסוק רגלים לכן חשיבא בעצם לבגדי איש (שיעורי הרה"ג ר' יעקב אפרים פארכהיימער [דומו"צ בישיבה בית מדרש גבוה וקהילת ליקוואוד] בקונטרס עץ חיים ח"ב - ליקוואוד, תשע"ג - עמוד ה).

* * *

מרן הגרי"ש אלישיב - לבישת החילונים ודאי אינה משפיעה על הדין

גם במכנסים שניכרים בצורתן החיצונית שהן של אשה

וכן דעת מרן הגרי"ש אלישיב באם יש צד קולא בלבישת מכנסים בחוץ במקום שיש חילונים וכיוצ"ב שלובשים מכנסים - שלבישת החילונים ודאי אינה משפיעה על הדין, ומכנסים בעצמותן הם בגד איש, לכן בכל אופן אסור ללבושם מחוץ לבית, גם אם מדובר במכנסים שניכרים בצורתן החיצונית שהן של אשה. מלבד חסרון הצניעות שבענין זה הנ"ל פרק הקודם (הרב דוד אריה מורגנשטרן, מתלמידיו המובהקים של הגרי"ש אלישיב, הו"ד ע"י בנו בספרו ס' הנוי והנצח - ארה"ק, תשע"ח, פ"א עמוד 29 הערה 13).

[ולכאורא צ"ב, בהבנת שיטת הגרי"ש אלישיב, מאי שנא מלבישה בבית שמתרת כשניכר שהוא בגד לילה לפ"ד הגרי"ש אלישיב (הו"ד לקמן פ"ה). וי"ל שנקט שהיות ולבישת מכנסים בחוץ נוגדת לחלוטין את דיני הצניעות, מחמת שניכר על ידם פיסוק הרגלים, וכדברי רש"י (פסחים ג,א) בביאור דברי הגמרא שבזב כתיב 'מרכב' ואצל זבה כתיב 'יושבת': "לפי שאין הגון להזכיר רכיבה ופיסוק רגלים באשה ואף על פי שהמרכב והמושב שוין בשניהם", ונקט שמטעם הצניעות נקבע בנדו"ד גם לדין 'לא ילבש' שמכנסים במהותם נחשבים בגד איש,

ולכן בחוץ בכל גווני אסור, וחילונים שעוברים על דת אינם משנים בענין זה, אמנם בבית בפני בני הבית, שאין זה מחיוב הצניעות רק משום מידה ומעלה בצניעות - מהני מה שדרך הנשים במכנסים מסוג זה (סברת המחבר בס' הנוי והנצח שם)].

* * *

דברי מרן החזו"א בנוגע דין מכנסים לבנות: הסנהדרין היו הורגין הלובשות מכנסים

ראה עד"ז (דמכנסים הם תיקוני גברא בעצם) בס' ארחות רבנו (הגאון הסטייפלער) מהדורה חדשה ח"א עמ' תכא אות כא: "ספר לי מו"ר, שאלו את מרן החזו"א צוק"ל היות והיום גם הנשים הולכות במכנסים כגברים א"כ אפשר דתו ליכא לא ילבש וכסברת הר"ן בפ"ב דע"ז לענין מראה, והשיב מרן דמכנסים באשה זה גופא פריצות ולא שייך כאן ההיתר דנהגו. והוסיף דאם היו סנהדרין היו הורגים נשים כאלה הלובשות מכנסים, שזהו פריצות ביד רמה".

פנו אליו בשאלה מקיבוץ מסוים אם מותר לנשים ללבוש מכנסים ארוכות בשעת העבודה והוסיפו נימוק כך יותר צנוע והשיבם אלמלי סנהדרין קיימת בזמננו היו בודאי סוקלין על כך כהוראת שעה למיגדר מילתא.

וכ"כ בס' פאר הדור (תולדות החזו"א - אה"ק, תשל"ג, ח"ד, עמוד 170) ובס' במחיצת ה"חזון איש" (אה"ק, תשנ"א - עמוד 236): "מעשה שפנו אליו בשאלה מקיבוץ מסוים אם מותר לנשים ללבוש מכנסים ארוכות בשעת העבודה, והוסיפו נימוק 'כך יותר צנוע' - אמר [החזו"א] להשיבם, 'אלמלי סנהדרין קיימת בזמננו, היו בודאי סוקלין על כך כהוראת שעה למיגדר מילתא'".

* * *

פון גוי'שקייט קען קיין אידישקייט ניט אַרויסקומען

"ישנם רבנים ידועים, שבמקום שיהי' 'בקעה מצא, וגדר בה גדר' (עירובין ו, א) - אזי בשעה ש'בקעה מצא' הרי הם פורצים את הגדר עוד יותר, משום שהם טוענים שזוהי הדרך שבה ימשכו הם עוד יהודים, שיתקדמו עמוק עוד יותר ביהדות. שלכן, בעזרת הנשים שלהם ישנן כאלה שהולכות לבושות עם מכנסים - שמכנסים זהו לבוש אנשים, לא לבוש נשים - כמו שרב אחד טען אלי: הרי יש

מדינות אחרות ושם לבושות כך הנשים? עניתי לו על כך: שם הנשים לבושות כך, משום ששם המכנסים הם לבוש נשים; אבל כאן לובשים זאת דווקא משום זה לבוש אנשים, משום שרוצות להראות שהם יכולים ג"כ להתלבש כמותם. אומר לי הרב: עלי פעלת, אבל זה צריך הרי לפעול על אלה שיושבים אצלו בעזרת נשים, וצריכים הרי לעשות חשבון של 'יצא שכרו בהפסדו' ו'יצא הפסדו בשכרו' - מה יכול להיות מכזה דרך בנוגע למשוך אותם ליהדות וכו'. - אז המענה על כך: זה לא השכר שלך ולא ההפסד שלך! אלא כך אומרת התורה, וזה מה שהנך צריך להעביר, בלי שום פשרות, משום שמ'גוי' שקייט' לא יכול לצמוח 'אידישקייט'! וכאמור, מה שהוא טען שבארצות אחרים הולכות הנשים לבושות כך - הנה נוסף לזה ששם המציאות היא אחרת, ושם המכנסים הם רחבים וכו', וזה דבר שונה לגמרי - הנה נוסף הענין, והוא העיקר, ששם הן הולכות כך, משום ששם זהו לבוש נשים, משא"כ כאן הן הולכות לבושות כן, משום שזהו לבוש אנשים, והם רוצות להראות שהם יכולות ג"כ ללבוש כך. וכאמור לעיל, בכדי להקל על הניסיון בעניני צניעות, ובהלאו ד"לא יהי' כלי גבר על אשה" ועד"ז הלאו של "לא ילבש גבר שמלת אשה" - הנה ה"אדון הגדול" הכריז שכל העובדות הקבועות במשרדי הממשלה צריכות ללכת במלבושי נשים" (תורת מנחם - התוועדויות - משיחת ש"פ תרומה תשמ"א - מתורגם בס' הצנע לכת פ"ב).

* * *

שלילת הטענה שיש במכנסים יותר צניעות משמלה

כתב להשיב על טענה זו בשו"ת שיח כהן (ח"ב חיו"ד סימן ד): "לענין המכנסים שלובשות הנשים. הנה כשל כח הסבל להאריך הדיבור בזה שהוא כעין איסור דאורייתא דעושין כן להדמות לאנשים ועל כגון דא אמרו שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי תועבת ה' כל עושה אלה שאין בזה לא צניעות ולא פרישות אלא חציפות ופריצות לזאת יש להודיע בשער בת רבים גודל העוון והמכשלה במנהג רע זה שנכנס גם לבתים שעדיין הגחלת לא כבתה בביתם בטענות היצר שיש בזה יותר צניעות משמלה וכו' שהבל יפצה פיהם ושקר עושים בנפשם ומזה מתחיל הקלקול להתקלקל ואח"כ גם את המכנסים מורידים השם ירחם כנודע כל זה לכל אלה שלא מיחו באנשי ביתם בתחילה, ואחר כך וכו' וכו', ודי בזה למבין, והשי"ת יגדור פריצות עם ישראל ויחזיר אותנו בתשובה שלמה אמן."

* * *

אותם הפוסקים שציידו דאין במכנסים לבנות משום אזהרת עדי**האיש****מוזדים המה דמ"מ אסור להלבישם משום שאר טעמי האיסור****הנ"ל**

ויש להדגיש, שאפילו אותם הפוסקים שציידו דאין במכנסים לבנות משום אזהרת עדי האיש – מוזדים המה דמ"מ אסור להלבישם משום שאר טעמי האיסור הנ"ל שעל פיהם אסור לאשה ללבוש כל בגד צר. וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי שם לאחר שצייד להקל משום עדי האיש, ש"עכ"פ יש לאסור לבישת המכנסים האלה לנשים, שהוא מלבוש פרוע ופרוץ ומביא לידי הרהור וניאוף, בפרט בזה"ז שאין גדר ומחיצה בין הבחורים לבחורות ועלול הדבר להביא לידי ניאוף וזימה". וכיו"ב האריך בשו"ת יביע אומר שם, ומסיק דמ"מ מודה הוא להנ"ל, כי בגדי שחץ הן, ומעוררות תשומת לב מיוחדת לרואיהן יותר מאשר שמלה או חצאית רגילה, ומביאות לידי הרהורים רעים. ואין לבנות ישראל הכשרות ללכת בהן כלל. ובפרט במכנסים המהודקים ממש על הגוף שגורמים הסתכלות והרהורים רעים ביתר שאת". ועד"ז בשו"ת שבט הלוי שם, שאחר שבא למסקנה דאסור מכנסים משום עדי האיש, סיים וחתם ש"אפילו יתעקש אדם נגד כל הנ"ל ויאמר דאין במכנסים אפילו בדרך זה . . . תקוני גברי. . . מ"מ, עדיין אינו נפלט מאיסור גמור הוא המבואר ברמ"א יו"ד סי' קעח דאסור לצאת במלבוש פריצות.. [ע"ש שהביא מהא דכרבלתא דברכות הנ"ל הערה שלפני"ז, וסיים:] "ואם זה נחשב לפריצות עד שמסרו נפשם על זה כמבואר שם, ק"ו בן בנו של ק"ו בבגדים אלו שהם פריצות שאין כמותם, על אחת כו"כ". וראה כיו"ב גם בשאר הספרים שנשמנו לעיל.

* * *

אם מכנסים לנשים בגדר אביזרייהו דגילוי עריות שדינם חרוץ**יהרג ואל יעבור**

ראה מסקנת השו"ת ציץ אליעזר שם (סק"ו): " ואם הדברי חיים בתשובתו שם בסי' ס"ב בנוגע לצביעת הזקן כותב דח"ו להתיר איסור לאו בתורה וכי הרבה יש להסתפק אם הוא לא מאביזרא דג"ע דיהרג ואל יעבור להרבה שיטות כיעו"ש, מכש"כ דהספק הגדול הזה הוא על כגון נידוננו לבוש בגד שחץ כזה [בלבוש המאוס ביותר במכנסים בלי שמלה, כביטוי של ידידי הגר"י וועלץ שליט"א בטהרת יו"ט שם], וקרוב לודאי שהוא בכלל אביזרייהו דגילוי עריות. כי תרווייהו

לגריעותא איתנייהו בהו, יש בהן הלאו [דלא יהי' כלי גבר וגו'], ורעל ושיסוי לג"ע חבוי בעצם דמות תבניתם וצורת גילומם".

ושו"מ בתקיפות יותר בנוסח הכרוז שנתפרסם ע"י גדולי רבני האשכנזים והספרדים דאה"ק ת"ו של דור העבר (בחודש שבט, תרצ"ז) [ועליו חתמו הרבנים הגאונים ז"ל: פנחס עפשטיין (ראב"ד ירות"ו); דוד הלוי יונגרייז (בד"ץ דירות"ו); שלמה ליב אליעזראו (חברון); עזרא עטייה (פורת יוסף); עובדי' הדיא (בד"ץ דירות"ו); ישראל זאב מינצברג (ירות"ו); דוד בהר"ן (שערי חסד); ועוד עשרים גאונים מפורסמים] בזה"ל: "מספחת צרעת ממארת פשתה בעוה"ר בארה"ק נגד תוה"ק ונגד חוק המוסר והצניעות ונגד חוק האנושיות, ואפילו כמתוקנים שבאומות אינם עושים אשר בכל מדינות הארץ נפרדו המלבושים, בין מלבושי גבר למלבושי אשה; ועתה אהה! צעירות עבריות לובשות בגדי שחץ ואיסור, מכנסים בלי שמלות הולכות בחוצות ירושלים עיה"ק באין מחריד! והאיסור מפורש בכתוב לא יהי' כלי גבר על אשה והחמירו הפוסקים הרבה בזה האיסור וטעמו כדי שלא יביא להתקרב ח"ו אנשים ונשים, זאת ועוד אחרת שהוא מין ממלבושי הפריצות אשר כבר ידוע לכל כי הם אביזריהו דגילוי עריות שדינם חרוץ יהרג ואל יעבור. לכן באנו באזהרה חמורה לכל מי שיש בידו למחות שמחוייב למחות בכל כחו, ולהורים אבות ואמהות אנו מזהירים שישגיחו בעינא פקחא על בנותיהם להסיר מעליהם מלבושי שחץ ופריצות ואיסור, ולהלבישן בגדי צניעות כדת משה ויהודית...".

וראה ספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 44.

* * *

אם יש מקום להעדיף לבוש של מכנסיים על חצאיות קצרות

בשו"ת משנה הלכות (חלק יב סימן שנד) מסכים לעקרון שעדיף מכנסיים על חצאיות קצרות, אך כמובן שלא ניתן להסיק מכך את דעתו בדבר הנהגת מוסד חינוכי, וזה לשונו: "ומיהו מה ששאל שאם לא יצאו במכנסיים יצאו בשמלה קצרה למעלה מהארכובה או יותר עד שיראה הרבה מגופה איזה עדיף. פשוט שאם לא תצא במכנסיים תצא בבגדים קצרים אז עדיף שתצא במכנסים דמכנסים הגם דהוי בגד פריצות בזמנינו אבל גילוי ערוה לא הוי וגילוי בשר הוי בכלל ערוה וודאי דמבטלינן הא מפני הא עד שנוכל לבטל הכל וכמ"ש בגמ' סוטה (מ"ח ע"א) זמרי גברי ועני נשי פריצותא זמרי נשי ועני גברי כאש בנעורת

למאי נפ"מ לבטולי הא מפני הא פי' אם א"א לבטל שניהם מבטלינן מה שהאיסור קל קצת והכ"נ כן הוא לפענ"ד וקצרתו ולענין אי יכול לגרשה בשביל זה אין לדון זה בתשובה אלא צריך לדעת הענינים וילכו לב"ד כשר ויפסקו בזה. דושה"ט בלב ונפש, מנשה הקטן."

ועד"ז בשו"ת יביע אומר (חלק ו - יורה דעה סימן יד) בה דן בשאלה: "ב"ה. אדר א' תשל"ג. אל תשב פני משייחך, לפ"ק. לכבוד הרב,,, מנהל בית הספר תיכון דתי. הי"ו. - שלום וברכה. אודות בנות המופיעות בבית הספר תיכון דתי בחצאיות קצרות ביותר (מיני), ואין בידו למחות, כי לדאבון לבנו נפרצו גדרי הצניעות, ולא ישמעו לקול מורים, ושאל, אם אין להעדיף מכנסים ארוכות על חצאיות כאלה, ובפרט בימות החורף שיש סיכויים סבירים שיסכימו לקבל עצה להעדפת מכנסים על החצאית.. מסקנא דדינא, איסור גמור לבנות ישראל ללכת בחצאיות קצרות או שמלות קצרות (הנקראות מיני, למינים ולמלשינים אל תהי תקוה), ואיסור זה יש בו גם לאו מן התורה, שנא' ובחקותיהם לא תלכו. וכן אין להתיר לכתחלה לבנות ישראל ללבוש מכנסים, משום שהן בגדי שחץ ופריצות. ובנות הלובושות חצאיות קצרות או שמלות קצרות למעלה מן הברך, צריך להשתדל להשפיע עליהן בדרכי נועם ללבוש חצאיות או שמלות צנועות, באופן שמכסות את הברכיים גם בעת ישיבתן. ובמקום שלא ישמעו לנו הבנות ללבוש חצאיות או שמלות המכסות את הברכיים, יש להעדיף מכנסים על חצאיות ושמלות קצרות, עד שיוכלו להשפיע עליהן ללבוש בגדי צניעות ככל בנות ישראל הכשרות והנלע"ד כתבתי. בכבוד רב עובדיה יוסף ס"ט."

וע"פ וכעין דבריו בס' אם צנועים חכמה (ח"א עמוד ריג): "וודאי הדבר כי אם עומדת לפנינו שאלה האם תלבש חצאית מעל הברך או מכנסיים עדיף שתלבש מכנסים שהם אמנם פריצות אך לא ברמה של גילוי השוק וכפי שכתב הגר"ע יוסף ... אם בת מתעקשת ללבוש בטיול או חצאית או מכנסיים ללא חצאית, מצד אחד חצאית גורמת למצבים של פרצות חמורה יותר ממכנסים, ומאידך תדירות מצבי הפריצות אינה כל הזמן, מה שאין כן מכנסים אם אנו סוברים שהם פריצות הרי שכל זמן שלבשתם - היא במצב של פריצות וצ"ע."

וכ"כ שחשוב לדעת, שאם ישנה אשה שאינה מעוניינת להקפיד על כל גדרי ההלכה, ומצד שני חשוב לה לדעת את הדרכת ההלכה לגבי שמירת הצניעות, והיא שואלת מה עדיף, חצאית קצרה שאינה מגיעה עד לברך או מכנסי נשים רחבים וצנועים יחסית. התשובה היא, שיש להעדיף את המכנסים שאיסורם קל

יחסית מאשר את החצאית הקצרה שאינה מגיעה לברך שאיסורה חמור יותר - בס' גן נעול עמ' 45, בשם הרצי"ה קוק.

אולם בשו"ת עשה לך רב (להרב חיים דוד הלוי, רבה של תל-אביב), תשובה קצרה בח"ו סימן פז משנת תשמ"ד, בו הוא כותב שהגם שלאדם הפרטי היה מקום להורות כך, הרי שלבית ספר "אין ספק שכיון שחלק חשוב של בית הספר הוא חינוך, ברור שזכותך...למנוע הופעת הבנות במכנסים, אלא בחצאיות עד הברכיים כדין תורה."

אבל בשו"ת שיח כהן (ח"ב חיו"ד סימן ה) לא ניחא להו מכללות סברא זו להעדיף את המכנסים מעל חצאיות קצרות. שלפ"ד בהתירו זה נפיק חורבא, דאם באמת מדובר בבית ספר דתי הלא צריכים מנהלי בתי הספר למחות בפני התלמידות בכל תוקף שבאות בחצאיות קצרות ולחנך אותם בדרכי הצניעות עד שישמעו לקול מורים ולא תעשנה כתועבות אשר שנה ה'. ולכן אם מתירים להם את לבישת המכנסים הותרה הרצועה לגמרי להוסיף איסור על איסור, דאם בת הגיעה כבר ללבישת מכנסים בהכרח גם לובשת חצאית קצרה אם לא בבית ספר לובשת במקום אחר, והדברים ידועים לכל בר דעת. זאת ועוד בנות ששומעות התיר זה אף שאינה הולכת בשמלה קצרה, מתחילות ללכת במכנסים כיון שהותרה הרצועה. וזה פשוט וברור לאסור איסור וביחוד בדורינו זה שהפריצות עוברת כל גבול והבו דלא לוסף עלה וכידוע לכל יודעי דת ודין. והשי"ת יגדור פריצות עמו ישראל ויחזירנו בתשובה שלמה אמן, עכ"ד.

גם בשו"ת ציץ אליעזר שם (סק"ו) מבטא ספק בזה, בכתבו: "ולמעשה יש לבישת מכנסים גם גרמת התקרבות לתועבה, ומבחינת מה עוד יותר מהלבוש הקצר של השמלה, וכפי הנשמע עומדים הפרוצים באמצע הרחוב או בפנה ממנו עם פרוצות כאלה לובשות המכנסים ומתקרבים זל"ז ומתחככים דרך המכנסים, דבר שהוא מן הנמנע אם לובשת שמלה וד"ל."

וכן בשו"ת השבי"ט (ח"ד סימן כד) כתב "כן יש לנו לעורר את בנות ישראל הכשרות שלא תלכנה בבגדים קצרים הללו שהם מגלים טפחי טפחיים ויש בזה איסור חמור וגורמות בזה מכשולים גדולים למכיריהן וגם לנכרים וממש מחטיאות בזה את הרבים ומכשילות בזה הדור לכשלוך ולצרות רבות ר"ל והרבה כוונות יש בחז"ל אחורי ארי ולא אחורי אשה כי לפי שיטות הקדמונים בע"ז ובג"ע יש בהסתכלות באחוריים רק משום יצרא בישא ולא משום יופי כלל. וזה

ששואלים אם להחזיק ברע במיעוטו להתלבש במכנסיים או בבגדים קצרים באמת אין אני רואה שום הבדל ביניהם וכן מהודקות ודקות מוצהבות כחמרא במזגא בודאי ליכא הבדל ביניהם לאיסור ועיין מזה באריכות באבן העזר סי' כ".

* * *

מכירת מכנסים

מוכר בגדים אסור לו למכור מכנסי נשים בחנותו כדי לא להכשיל את הרבים אבל מותר לו למכור מכנסי פיג'מה של נשים, שיש לתלות שילבשו אותם תחת חלוקם [ואפילו אם בסופו של דבר לא ילבשום תחת החלוק, משום שכל שיש ספק בדבר יש להקל וכפי שכתב בשו"ת יחוה דעת ח"ג סימן סז] (ס' לבוש מלכות - ירות"ו, תש"ע, פ"א ס"ו - ע"ש מקורותיו).

פרק ג

מכנסים מתחת לשמלה;

לצורך התעמלות, גלישה, טיולים, עבודה ולחולים

מכנסים מתחת לשמלה

כנ"ל פרק ב, יש מהפוסקים האוסרים מכנסים - אף המיוחדים לנשים - (גם) משום האזהרה הכללית "לא יהיה כלי גבר על אשה" (דברים כב, ה). דין זה נוהג בין ברבים בין בצינעה. לפי דעה זו, יש להסתפק אם מותר לאשה ללבוש מכנסים תחת החצאית מפני הצינה (או בלי חצאית לצורך גלישה - שלא בנוכחות אנשים).

כשאשה לובשת מכנסים תחת השמלה שלה, פשוט אין בזה משום דת יהודית ולפני עור הנ"ל פ"א, שאם אין המכנסים נראים, אין בזה פריצות ומכשול. ואמנם, גם מבחינת אזהרת "לא יהי כלי גבר וגו'", יש מהאחרונים שהעלו להקל בלבישת מכנסים מתחת לחצאית מפני הצינה (שו"ת אבני צדק חיו"ד סי' עב; ועוד). אבל לעומתם יש מחמירים גם בהא, דמצינו בדיני אזהרה זו דליכא נ"מ (מדרבנן עכ"פ) אם עוברים עלי' בגילוי או בסתר.

דעות שהחמירו בלבישת מכנסים מתחת לחצאית

וא"כ י"א דאיסור לבישת מכנסים קיימת אף בצינעה תחת מלבושי, וכמו"כ בתוך ביתה. מההוכחות לזה מהאיסור דהמעביר שער בית השחי ובית הערוה דהויא במקום צינעה בגוף, ומ"מ אסור מדאורייתא לכמה פוסקים, ואף לשיטת הרמב"ם והשו"ע (יו"ד סי' קפב ס"א) דל"ה רק איסור דרבנן מטעם דאינו ניכר בפרהסיא (וכמ"ש בב"י שם ובט"ז סק"ו), אבל עכ"פ איסור דרבנן יש. וא"כ מכ"ש בכעין נדו"ד דהוי במקום שעשוי להגלות. ועוד, דגם בשו"ת אבני צדק שם לא כתב להתיר מטעם דהוי תחת הבגדים דלא נראה לאחרים - וע"כ מטעם דבאמת אין היתר בזה אף בכה"ג, דהאיסור לאו במקומו עומדת וכנ"ל. וכ"מ מדהקשה הברכ"י (שיו"ב יו"ד שם) על התרגום יונתן דתרגם לא יהי כלי גבר וגו' "לא יהא גולין דציצית ותפלין דאינון תקוני גבר על איתתא", וע"ז הק' מדברי הש"ס (עירובין צו, א) דמיכל בת שאול היתה מנחת תפלין ולא מיחו בה חכמים,

ע"ש, דמה קשה - נאמר דהניחה בצינעה שלא בין האנשים, וע"כ דבכ"פ אסור (וראה בארוכה ספר הדרת פנים - זקן, לכותב הטורים, ח"א ערך "תרגום יונתן ב"ע" עמ' לג ואילך). וכן מוכח ממה דפלפלו האחרונים בהא דאיתא באשה שלא תגלח ראשה כאיש (ראה ספר כבודה בת מלך פ"א הערה 41, וש"נ) - ולא כתבו בפשיטות מטעם שהנשואות מחויבות לכסות ראשיהן, וע"כ דאין חילוק אם בגלוי או בצינעה, ובכל ענין ואופן אסור (שו"ת מנחת יצחק שם או"ג. וראה מה שהעיר בדבריו בשו"ת ציץ אליעזר שם או"ד). וראה ספרים שנסמנו בפרק שלפני"ז. [ע"ד מכנסים לצורך מלאכתה - ראה לקמן].

דעות שהקילו בלבישת מכנסים מתחת לחצאית

יש מתירים לבישת בגד איש לאשה אם אינו נראה - אף מבחינת אזהרת לא תעדה אשה עדי איש (קונט' כרם שלמה יו"ד סי' קפב ב"מעין טהור" סקט"ז או"ב - בשם "גדולי ההוראה שליט"א"). שו"מ במאמרו של הגר"י נויבירט ב"שמעתין" שם שדן בענין לבישת מכנסים לבנות היוצאות לטיול או בשעת עבודה, והביא ד"בשם חזו"א ז"ל ידוע, שהוא גם נטה להקל אבל רק בתנאי שהאשה תלבש מכנסים אלה מתחת לחצאית".

בשו"ת בצל החכמה ח"ה סקכ"ו (בהערה בעמ' קפב) הוכיח דאסור דלא יהי' כלי גבר על אשה שייך אף כשלובשת כן בתוך אהלה, דממה שפרש"י (נזיר נט ד"ה תלמוד לומר), דמשו"ה לא הרגתו יעל אשת חבר הקני לסיסרא בכלי זיין, לפי שאשה אסורה בכלי זיין ע"ש (וכ"ה גם בתרגום שם ובילקוט שופטים כמבואר שם בגליון הש"ס) - והרי יעל הרגתו לסיסרא בתוך אהלה כדכתיב (שופטים ד, יח) "ויסר אלי' האהלה". ודלא כמשמעות ס' פנים יפות עה"ת (תצא ד"ה לא יהי' כלי), ומסתברא כי דברי הפנים יפות שם לא להלכה נאמרו, רק כדברי אגדה וצ"ע (ע"כ מדברי שו"ת בצל החכמה שם).

וראה ס' ילקוט יוסף, קיצור שולחן ערוך, מפסקי מרן הרב עובדיה יוסף, הלכות דיני לא ילבש גבר שמלת אישה: "הדבר ברור שחלילה להתיר לבנות ישראל ללבוש מכנסיים, אפילו אם המכנסים נעשו במיוחד לצורך נשים, ואפילו אם המכנסיים רחבות, שיש בזה משום פריצות ופריצת גדר הצניעות. ואף אם הבנות לובשות אותן כדי להגן מפני הצינה והקור אין להתיר בזה בשום אופן, כי הם בגדי שחץ ופריצות. [יביע אומר ח"ו חלק יורה דעה סימן יד]. ואין להקל בזה

גם אם לובשות את המכנסים מתחת לחצאית, שאין זה מן הצניעות להתלבש באופן השונה משאר הנשים החרדות לדבר ה'. ואף שכך היה המנהג אצל יראות ה' ללבוש מכנסים רחבות מתחת לחצאית ארוכה, כיום יש לנהוג כפי מנהג החרדים לדבר ה'. ובפרט שאותן הלובשות מכנסים תחת השמלה עושות זאת לשם פריצות, ולא כמו בדורות קודמים."

ובס' הליכות בת ישראל פ"ז ס"ב: "אשה אסורה ללבוש מכנסים. והמעוניינת ללבוש מכנסי נשים שאינם מהודקים לגוף כדי להגן על הרגליים מפני הקור או היזק אחר, יש מקום להקל לה בתנאי שתלבש מכנסים אלו מתחת לחצאית," כמבואר בקונטרס מלבושי נשים להגר"ב זילבר עמ' יד, שהרי באופן זה גופה מכוסה, עי' שם שבודאי מגיל שש צריכה ללבוש שמלה המכסה את כל הברך בדי שתהיה מכוסה בכל צורת פעילות.

ושוב מצאתי שכ"כ הגאון בעל שו"ת משנה הלכות בספרו מצות המלך (ח"ב מצוה תקמ"ב): "נשים שלובשות מכנסיים בחורף מפני הצנה תחת הבגד כיון שהם משונים מבגדי אנשים מותר."

"הנה אמר לי הגאון ר' שלמה מחפוד שליט"א דומו"צ בבני ברק שמנהג נשות תימן הצנועות והידועות בצדקותם מקמת דנא היה ללכת כל הזמן עם מכנסים מתחת לשמלה, והיו המכנסים מיוחדות לנשים ממש, והיו ניכרות שאין שייך כלל שגברים ילבשו כאלו מכנסים והיתה השמלה ארוכה מאוד והמכנסים במעט מאוד נראים תחתיה, וגם היו מקשטות את המכנסים שיהיה עוד סימן שהם מיוחדות לנשים ואמר לי שלדעתו יש להתיר לנהוג כן לכל אשה ולא רק להתמניות שמנהג אמותיהם בידם ובתנאים הנ"ל וברור שזה יותר טוב מהגרביים שכלל שיהיו צנועות עדיין יש בהם מעט צורת הרגל ושם גם זה כמעט שאין בכלל ודו"ק" (ס' ונתת לעבדך, בני ברק, תשנ"ג, עמוד עט).

"דבר פשוט שאסור לילך בחוץ במכנסיים משום חיוב צניעות. ולענין במקום שאין שם אנשים נחלקו בה הפוסקים אם יש בה משום לא ילבש, יש המחמירים דמכנסים הם בגד איש בעצם ואסור לאשה ללבשם. ויש מקילים בהם. וטעמא להקל הוא משום דכיון דאינו עושה כן לשם יפוי ולהתדמות לאנשים אלא משום דנוח להן בזה כגון להתעמל בהם או לישון בהם [באופן שאינו נראה לאנשים ואף לאחים] או משום קור כגון לילך skiing ועל גבי המכנסים הולכת עם חצאית

באופן שהיא בטוחה שהחצאית לא יגביה למעלה. וכיון שנחלקו בה טוב שלא ללבשם" (שיעורי הרה"ג ר' יעקב אפרים פארכהיימער בקונטרס עץ חיים ח"ב - ליקוואוד, תשע"ג - עמוד ה).

עוד דעות בענין מכנסים מתחת לשמלה - ראה בסמוך.

* * *

מכנסים לצורך התעמלות

דעת הג"ר יהודה קלמן מרלאו ז"ל (אב"ד קראון הייטס, ברוקלין) "מכנסים מתחת לחצאית בשיעור התעמלות - מותר, ואדרבה" (רשימת הרבנית טווערסקי-רחמיסטריווקא).

שו"ר שכן הורה הגרי"ש אלישיב, שאשה העושה פעילות של התעמלות במקום שאין גברים, מותרת ללבוש מכנסי התעמלות, אך דווקא כשלוש חצאית מעלי שאין בכך חיסרון של צניעות (ס' הנוי והנצח - מאת הרב ישראל מאיר מורגנשטרן, בנו של הרב דוד אריה מורגנשטרן, מתלמידיו המובהקים של הגרי"ש אלישיב - ארה"ק, תשע"ה, פ"א עמוד 29. וע"ש, שלפ"ד שו"ת מנחת יצחק ח"ב סי' קח אות ג הנ"ל ודעימי', הרי"ז אסור, שסוברים שמכנסים נחשבים בכל אופן בגד המיוחד לאיש). וע"ע בס' ישיב משה (טורצקי עמ' קע) ששאל את הגרי"ש אלישיב אם מותר לנשים ללבוש מכנסים כשלומדות התעמלות והשיב שילבשו מעל המכנסיים שמלה והשמלה תהא בשיעור שמכסה הברכיים מעל המכנסיים ע"ש.

ובס' הליכות בת ישראל פ"ז ס"ב: "אין לאשה ללבוש מכנסים אפילו כשהיא לבדה בביתה. אבל מותר לערוך שיעורי התעמלות באולם סגור שאין בו אף גבר כשהן לבושות מכנסים שאינם מיוחדים לגברים"

ודעת הג"ר יעקב קמנצקי (אמת ליעקב, אבן העזר סימן כא): "מותר לנשים ללבוש מכנסים כשהם מתעמלות בחדר ההתעמלות ואין שם גברים, אבל ברחוב או בשוק בודאי אסור ואין להתיר להם, ואפילו אותן מכנסים שקורין **culottes** שנראים קצת כשמלה, ג"כ אסור (מפי השמועה)".

וכשיטתו כתב (מד"ע) גם בס' אם צנועים חכמה (ח"א עמוד רי): "עוד יש להעיר שבמקום שנמצאות בו רק נשים כגון שיעור התעמלות לנשים נראה

פשוט שאין איסור בלבישת מכנסי התעמלות שהרי מצד לא ילבש אין איסור וגם בעיית פריצות אינה שייכת כאן ולכן אין גם איסור של חוק הגויים, כפי שכתבנו בעניין לבישת בגד אדום בבית."

[״ושאלתי את הגר' אלי' שווי זצ"ל לענין נשים לעשות התעמלות ואמר לי דכל ענין צניעות מתדרדר והולך ואינו מן הראוי״ (שיעורי הרה"ג ר' יעקב אפרים פארכהיימער בקונטרס עץ חיים ח"ב - ליקוואוד, תשע"ג - עמוד ה)].

שיטת הרה"ג ר' יעקב אפרים פארכהיימער (דומו"צ בליקוואוד): ״זכיון שנחלקו בה טוב שלא ללבשם״ (קונטרס עץ חיים שם).

* * *

מכנסים לצורך גלישה

ובדבר אם מותרת ללבוש מכנסים לצורך גלישה, דקשה לגלוש בלא מכנסים, וגם אם תפול הוי לה למעליותא מבלא זה כמובן - הנה נוסף ע"ז שיש לערער על הגלישה בעצמה אם הוי מדת הנשים הצנועות, רק במה שנוגע ללבישת המכנסים, י"ל לכאורה דדבר זה תלוי בפלוגתת הפוסקים אם היכא דלובשין כדי להגן מפני החמה והצינה שרי, דלהב"ח הובא בש"ך יו"ד שם סק"ד שרי ובס' יד הקטנה ח"ב פ"ו מהל' עכו"ם מל"ת נו סקס"ב האריך לחלוק עליו ואוסר אף בכה"ג (וראה דרכ"ת יו"ד שם סק"ט), וי"ל דהה"נ בנדו"ד - ודוקא במלבוש א' לבד, אבל היכא שלובשת כל המלבושים כאיש גם להש"ך אסור וכמבואר בדבריו. אבל לאחר העיון י"א דנראה דבכעין נדו"ד אף שיהי' רק מלבוש א' - אסור לכו"ע. דבודאי גם הש"ך מתיר רק כמו חמה וצינה, דאינו תלוי ברצונו למנוע מזה, משא"כ בכה"ג דמי התיר לה לילך לגלוש ולהלביש עצמה בבגדי אנשים - לא תגלוש ולא תלבוש. וראי' לזה ממה דאי' בכנה"ג (נדפס עה"ג יו"ד שם) שהביא מדברי הר"ן (פ' אין מעמידין) דכתב דאיכא למידק דמהכא משמע דמותר להסתכל במראה, ואילו בתוספתא תניא דהתירו לרבי (דוקא) לראות במראה מפני שהוא זקוק למלכות, וע"ז הקשה דמה קשה, דהא דמותר להסתפר במראה היינו במסתפר מן העכו"ם מפני חשש שפ"ד, ותי' דהר"ן ס"ל דאם בלא מסתפר מן העכו"ם אסור, היכי שרינן להסתפר ולראות במראה במילתא דאיסורא - לא יסתפר ולא יראה במראה, ומשום דס"ל דהוי איסור מה"ת. ושאר פוסקים ס"ל דהוי רק איסור דרבנן, ומתחילה לא גזרו על המסתפר מן העכו"ם, ע"ש. עכ"פ חזינון מכ"ז, דהיכא דיש איסור מה"ת דלא ילבש הנה אף דבסכנה שרי - מ"מ אמרינן דלא יביא עצמו

למקום סכנה ולא ילבש. וגם למאן דס"ל דהוי רק דרבנן, שרי דוקא משום דהם אמרו והם אמרו. ומכ"ש בנדו"ד דאמרינן כן דלא תגלוש ולא תלבוש, דאף אם יהי' דרבנן, לא מצינו בזה דהם אמרו והם אמרו, ומכ"ש דנוגע לאיסור דאורייתא היכא דהוי בפרהסיא לכו"ע (שו"ת מנחת יצחק שם או"ד). וע"פ המבואר בפרק א, דאיכא בלבישת מכנסים גם משום דת יהודית ולפני עור וכו' - דודאי דאסור לבישת מכנסים בשעת גלישה במקום שאנשים מצויים שם, וע"ע בספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 49.

שו"מ גם בשו"ת דבר יהושע (אהרנברג) ח"ה (ענינים שונים סימן לד) שדן במכנסים של סקי (ski pants) שהולכות בו הנשים (ראה מדבריו לעיל פ"ב), ומסקנתו: "עכ"פ מידי ספק לא יצאנו וגם מסתבר לי דמאחר שגם בלא איסור כלי גבר יש בזה גנאי גדול לאשה לילך במכנסים שוב ההולכת בזה מתדמית לאיש ודאי וממילא איכא משום לא יהי' כלי גבר.. ועכ"פ לדינא אין נ"מ בכ"ז דבלא"ה אסור מטעמים הנ"ל."

[ויוצא מכלל זה המטרי' (רעגנשירם) של נשים דאין בזה חשש עדי איש דפשיטא דכיון דנעשה להגן לכו"ע שרי - ואפילו החולקים ומחמירים במלבוש אחד להגן מפני החמה והצינה (כנ"ל מס' יד קטנה), בכה"ג יודו דמותר (שו"ת שבט הלוי יו"ד ח"א סי' סא או"א. וע"ע שו"ת קנין תורה בהלכה ח"א סי' סח)].

אולם דעת הגרי"ש אלישיב (הו"ד בשו"ת ישיב משה עמוד קע) שמותר לאשה ללבוש מכנסים כדי לגלוש בשלג (סקי), כיון שזה רק כדי להגן מן הקור, אבל צריך ללבוש חצאית מעליהם כדי למנוע חסרון בצניעות.

ועיין שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן קיח) שכתב דאם אשה לובשת מכנסים כאלה בשלג ממש ורק כדי להגן ובאופן שאין דרך אחרת להגן אינני אומר אסור.

שיטת הרה"ג ר' יעקב אפרים פארכיימער (דומו"צ בליקוואוד): "וכיון שנחלקו בה טוב שלא ללבשם" (קונטרס עץ חיים שם).

* * *

מכנסים בטיולים

בנות יוצאות לטיול או בשעת עבודה האם מותר להן ללבוש מכנסים על מנת לשמור על גרביה וכדו' האם אין בכך משום לא יהיה כלי גבר על אשה - ראה לעיל

בסמוך "בשם החזו"א זצ"ל ידוע שהוא גם נטה להקל אבל רק בתנאי שהאשה תלבש מכנסים אלה מתחת לחצאית" (הג"ר יהושע ישעי' נויבירט, מח"ס שמירת שבת כהלכתה, במאמרו ב"שמעתין" מס' יא עמ' 29 והו"ד בס' קדושים תהיו פ"ח ג:ה והערה 44 שם). ויש מי שסובר, שבנוסף לחצאית יש לתפור בשולי המכנסים ריקמה שתורה כי אלו מכנסי נשים (ס' קדושים תהיו שם בשם הג"ר מרדכי אליהו).

כתב הג"ר יוסף קאפח (כתבים ח"א - ירות"ו, תשמ"ט, עמוד 107): "שאלת המכנסים לבנות בטיולים ובטפוזי הרים. צדקו אמנם אותו הבנות שטענו כי חצאית או שמלה מעל המכנסים אינו אסתטי למי שאינו רגיל בכך. ברם אפשר לפתור את הבעיה במכנסי התעמלות מתחת לחצאית או לשמלה, וזה צנוע ואף אסתטי לכל הדעות. כי המכנסים לנשים הוא לבוש של שחץ, בפרט אותם ההדוקים המגלות יותר מטפת, וכל חיטובי אבריה ופרקיהם לרבות הפנימיים ניבטים לעין כל. וכבר מצאנו בכהנים שהם לבושים מכנסים וכתונת, ואע"פ כן ראתה תורה בפסיקת רגליהם ערוה, שנ' ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו (שמות כ, כג)".

ובס' דרשות ישא ברכה (נדפס בס' קובץ דרשות רבני מצרים - אה"ק, תש"ס, פ' נשא אות ג, עמוד קלח): "מכנסים גם אם הם מיוחדים לנשים יש ללבוש עליהם חצאית כאשר יוצאים לטיול או לעבודה כל שהיא."

ובס' דרשות ישא ברכה (נדפס בס' קובץ דרשות רבני מצרים - אה"ק, תש"ס, פ' נשא אות ג, עמוד קלח): "מכנסים גם אם הם מיוחדים לנשים יש ללבוש עליהם חצאית כאשר יוצאים לטיול או לעבודה כל שהיא."

* * *

מכנסים לצורך עבודה

ראה לעיל בסמוך בשם החזו"א ומס' דרשות ישא ברכה .

המשיך הג"ר יוסף קאפח (שם): "אין להתיר מכנסים גם בשדות לצורך עבודות שונות, ואפשר לעשות כל העבודות בחצאית או שמלה ללא כל קושי, ואע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר, הערביות מסורבלות בלבושן ועושות כל עבודה בשדה, מטפסות על העצים, בוצרות בענבים, אורות בתאנים, מוסקות בזתים, קוטפות במלילות, קוצרות בתבואה, ולוקטות ירקות. וברור שזה ענין פסיכולוגי

יותר מאשר למעשה, אדרבה יהיו נא בנות ישראל הצנועות דוגמה לאחרות ויראו לאחרים שאפשר לעשות הכל בלבוש צנוע ומכובד.

ובס' דרשות ישא ברכה (נדפס בס' קובץ דרשות רבני מצרים - אה"ק, תש"ס, פ' נשא אות ג, עמוד קלח): "מכנסים גם אם הם מיוחדים לנשים יש ללבוש עליהם חצאית כאשר יוצאים לטיול או לעבודה כל שהיא."

* * *

מכנסים בבית חולים

בשו"ת משנת יוסף (יא קמט) דן לגבי מכנסים לנשים בבית חולים וכתב בהאי לישנא: "נותנים לחולים רק הפיג'מות שלהם כי צריכים להחליף ולכבס בכל יום או יומיים, והוא מעיל קצר ומכנסים, שוה לגברים ונשים... וכיון שאין ברירה אחרת, י"ל דבלבוש זה אמנם אין היכר בין איש לאשה, אבל אין זה לבוש מיוחד לא לאיש ולא לאשה. ומדרכי הצניעות תשתדל האשה שיהיה לה כתונת לילה או חלוק על המכנסים גם בבית החולים."

כן כתב להתיר לאשה ללבוש מכנסים בבית החולים בשו"ת אבני ישפה (ח"ו סימן קיח ענף ד) שמותר לאשה המתאשפזת בבית חולים ללבוש מכנסי פיג'מה של בית החולים, ומדרכי הצניעות תשתדל שיהי' לה כתונת לילה או חלוק על המכנסים. והוסיף שם ד"כמה פעמים השמיכה מתרוממת ומגלה את גוף האשה. ואם היא לובשת פיג'מה אין גופה מתגלה כי הבגד מכסה אותה, אבל חלוק עלול להתרומם בעת השינה, וגופה מתגלה... ובכל אופן לא תסתובב בבית או בית חולים עם פיג'מה רק תלבש חלוק".

בספר אהל יעקב (הלכות ייחוד, עמוד שיא) כתב בזה: "מותר לאשה ללבוש מכנסי פיז'מה של בית חולים שנמצאת בו, אך לא בפני אנשים. ויש אומרים שגם בחדרה עדיף ללבוש חלוק עליון על גביו."

ע"ע בזה בשו"ת אבני דרך ח"ט (ירות"ו, תשע"ו), סימן קיא, עמוד 325.

פרק ד

לבישת מכנסים לקטנות

לבישת מכנסים לקטנות

וע"ד לבישת מכנסים (ובגדים ע"פ האפנות שבפרק א הנ"ל) לקטנות יתירות על בת ג' שנים (ע"פ המבואר בספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 8, ע"ש) - הנה מבחינת הלאו דלא יהי' כלי גבר על אשה, הרי אף שמדברי המנ"ח מצוה תקמג בענין מלבושי אנשים לנשים משמע דס"ל דשייך בזה הכלל דחרש שוטה וקטן פטור - מ"מ לא מיבעי' אם הגיעה לשנים ששייך בה מצות חינוך, דבודאי החיוב לחנך בהם כמו בכל המצות, וביותר באביזרא דע"ז ועריות במכנסים (ראה בסמוך) אלא אף בעוד לא הגיעה לשנים הנ"ל, מ"מ אסור לספות לה בידים, כמבואר בשו"ע ופוסקים לאו"ח סי' שמג, וכנ"ל הערה שם, ע"ש. ועוד יש להוסיף בזה ע"פ מה שחקרו האחרונים בדין המלביש חבירו כלאים, די"ל שמכיון שכתוב ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך, ולא אמר לא תעלה עליך, משמע שלא על המעלה עליו לחוד מצוה אלא על המעשה הוא מצוה שלא יהי' בין ממנו בין מהזולת (ראה אוה"ח ר"פ אמור) וה"ה בנדו"ד, דאף דלענין לא ילבש גבר שמלת אשה אין לנו הוכחה כנ"ל שהרי הציווי הוי על הגברא, אבל בהלאו דלא יהי' כלי גבר על אשה שלא בכינוי להנלבש משמע לומר שמזהיר על המעשה - בין להאשה בעצמה ובין לאחרים (וראה שו"ת ערוגת הבושם חיו"ד סי' קלח או"ו), ואם נאמר כן שוב י"ל לפי מ"ש בתשובות עונג יו"ט (חיו"ד סי' צו) די"ל דהה"ד המלביש לקטן כלאים חייב דדמי למקיף את הקטן (נזיר נז, ב) דאע"ג דהניקף לאו בר חיובא מ"מ חייב המקיף, וה"נ גבי כלאים כיון דמלבישו חייב אע"ג דהמתלבש לאו בר חיובא הוא, ע"ש (ובמה שנסתפק בזה במנ"ח מצוה רסג ותקנ"א ע"ש). - וא"כ לפי"ז י"ל דהה"נ בלאו דלא יהי' כלי גבר על אשה שהמלביש לקטנה יהי' חייב, ועכ"פ פשיטא דשייך האיסור דספי לי' בידים, ומכשול הרבים דמביא לידי תועבה וזימה (שו"ת מנחת יצחק שם או"ב בארוכה). וע"פ הנ"ל דאיכא בלבישת מכנסים גם מצד דת יהודית ועוד - בודאי שמוזהרות ההורים לא להלביש בנותיהם יתירות על בת ג' שנים בבגדים כהללו, ככל המבואר בספר כבודה בת מלך פ"ב הערה 8, עיי"ש.

מאימתי יש לחנוך התינוקות לאיסור דלא ילבש - ובפרט איסור לבישת מכנסים

באג"מ אהע"ז ח"ד סס"ב סק"ד דעה אחרת בכ"ז וס"ל דכל זמן שצריך לאמו לא שייך חינוך לזה ורק מזמן שמתחילות הנשים להלביש בקפידא לתינוק בגדים אחרים ולתינוקות בגדים אחרים אולי שייך ממילא להתחשב גם מנהגא לצניעות ואף שהן עצמן התינוק והתינוקת אין להן שום הרגשה בזה, ע"ש. אבל דעת הגאון הסטייפלער:

"מו"ר [הגאון הסטייפלער] אמר לי שאסור לילדות קטנות (בתי היתה אז בכתה א') ללבוש בהצגה בגדי ילד אף שבאות רק נשים ואמר שלא תלבש אף חלק כגון מכנסים או מעיל של ילד אף שתלבש את זה בשמלה ויורגש שהיא ילדה אסור" (ארחות רבנו ח"ג עמ' רכו).

וראה גם ס' הקטן והלכותיו (פפ"א סי"ז): "קטנה אפילו קודם שהגיעה לגיל שש אסור להלבישה במכנסים".

וכן דעת מרן החזו"א להקפיד שלא להלביש קטנות (אפילו קודם שהגיעו לחינוך) במכנסים, אף בפורים, מטעם חינוך (ס' מעשה איש ח"א עמ' קסו).

* * *

דין לא ילבש בהצגות

בענין החלפת בגדי קטנים וקטנות בהצגות וכו' - הנה ידוע דבריו המפורסמים של הרמב"ם בתשובה (שהובאה בראש ספר מעשה רוקח עמ' א; חיד"א שירי ברכה יו"ד סקפ"ב סק"ג; ועוד) בדבר מה שיש נוהגים שהכלה צונפת מצנפת בראשה ולוקחת בידה סייף ויוצאת במחול לפני המוזמנים, שכתב על זה הרמב"ם שלא יעלה על הדעת שמפני היותה כלה הותר לה ללבוש בגדי גבר ולעבור על איסור תורה, שנאמר לא יהי' כלי גבר על אשה, ואמנם כן היו נכשלים בזה במצרים, עד שבטלנו מנהגם בזה ומחינו זכרו, עכ"ל. וכ"כ עד"ז בספר יראים (סצ"ו) שאיסור לא ילבש גבר שמלת אשה נוהג אפי' כשעושים כן דרך עראי לשחוק בעלמא, והוצרכתי לבאר זה לפי שראיתי בני אדם במשתאות של חתן וכלה שלובשים דרך עראי מלבושי אשה והוא איסור גמור, שהרי לא חילק הכתוב בזה בין דרך קבע לעראי, עכ"ל. וכן מבואר בשו"ת נבחר מכסף סט"ז, שצריך להוכיחם ולבטל המנהג הזה. וכ"כ בשו"ת משנה הלכות ח"ג סמ"ג ע"ד שנהגו בכמה ישיבות ובתי חינוך לבנות שעושים משחק (פלעי בלע"ז) ומלבישים זכר במלבושי נקבה ונקבה

לזכר והם קטנים ואינם בכלל עונשים דמ"מ אסור לספות להם איסור בידים, ע"ש. וראה בדברי השו"ת משנה הלכות ח"ז סמ"ג; ס' מלבושי כבוד ותפארת פ"ו סי"ד (ושם בשם הגאון בעל שו"ת יביע אומר דאין על מה לסמוך כלל. וע"ש עוד משו"ת שבט הקהתי ח"ב סרנ"ח דלא אשכחן שהזכירו הפוסקים שום צד להקל אלא כשקשור לאיזה ענין של מצוה, כגון משום שמחת פורים, אבל היכא דלא הוי מצוה לשמוח, מהיכי תיתי להתיר, ע"ש. ושם הביא עוד מספר אלה המצות להר"מ חגיז במצוה תקמ"ג, שהאריך בתוכחת מוסר דהוא איסור חמור להתלבש בבגדי שאינו מינו, ואפילו המסתכל ע"ז פוגם הרא"י שלו, ע"ש). וכן העלה בשו"ת פאת שדך ח"ג בענין משחק ילדותי הנקרא הצגה ובמשחק ההוא בנות לבושות בגדי איש, דאף שפסק פ"א שלא ימחו, אבל באמת ההיתר הוא מפוקפק מאד ולכתחלה ודאי יש להמנע ולכן ראוי שתבטלו את ההנהגה הזאת, ובפרט אם אינה לובשת בגדי אשה כלל, רק אם לובשת כל הבגדים של אשה ורק בגד אחד של איש יש מקום שלא למחות. ומ"מ לכתחלה אין לעשות כן, ומדלא חילקו הפוסקים ש"מ דאף בקטנות שהגיעו לחינוך הדין כן.

והעצה היעוצה לאלו שרוצים להציג הצגה, שילבשו רק סוגי בגדים כאלו השוים לשני המינים (ראה שו"ת מהריק"ש יו"ד ס"ע ע"פ נדרים מט, ב ומהרש"א בחידושי אגדות שם; פתח עינים להחיד"א בפ"י לנדרים שם; שד"ח מערכת הלמ"ד כלל קטז ד"ה ויש; ועוד), כגון חלוקים ארוכים, או שיתפרו צורת בגד חדש שאינו דומה כלל לצורת הבגד המיוחד לשאינו מינו (ס' מלבושי כבוד ותפארת שם. וראה עד"ז גם בקובץ "עם התורה" חוברת יג שנת תשמ"ז בתשובת הגרפ"א פאלק). וראה שו"ת מהר"י שטייף סצ"ז.

וראה ס' אגרות קודש (ליובאוויטש) ח"י עמ' רלח (ממכתב יח טבת, תשט"ו): "בהנוגע להצגות שעורכות מזמן לזמן, בכלל נכון הדבר במאד מאד, אלא שיש להשמר מהענינים שדשים אותם בעקב אף שהם איסורי תורה, וכמו לא יהי' כלי גבר על אשה וגומר, ענינים של זמרה ברבים עניני תערובות וכיו"ב". [ויש להעיר ממכתבו (בענין אחר) הנעתק בס' צעירי אגודת חב"ד עמ' 127 "אין זה כלל ענינם של חב"ד - להתיר מה שאחרים נוהגים בהם להיפך בענינים כאלו"].

ואין מקום להקל ע"פ מ"ש הרמ"א או"ח סתרצ"ו ס"ח שהמנהג כסברא הראשונה להתיר בפורים "לגבר לובש שמלת אשה ואשה כלי גבר . . מאחר שאין מכוונים אלא לשמחה בעלמא" - דמקורו משו"ת מהר"י מינץ סי"ז וטעמי ההיתר שלו שייכים רק ביום הפורים בלבד ולא בשאר ימות השנה. ועוד הלא כבר חלקו

עליו רוב הפוסקים אפילו בנוגע לפורים (ב"ח יו"ד סקפ"ב וע"ש שכן דעת ספר יראים סצ"ו הנ"ל להחמיר בזה גם בשמחת חתן וכלה ושאינן ספק שנעלם מהמהר"י מינץ מה שכתב בספר יראים ולכן כל ירא שמים יזהר ע"ש בב"ח ובט"ז וש"ך שם; של"ה מסכת מגילה פרק נר מצוה בד"ה מעלת מצות צדקה הו"ד במשנ"ב סתרצ"ו סק"ל; מהר"ש אבוהב בספר הזכרונות זכרון ב' פ"ב; שו"ת כסף נבחר סט"ז; החיד"א בשו"ר ברכה יו"ד סקפ"ב סק"ג; יד הקטנה על הרמב"ם סוף הל' ע"ז האריך לחלק על המהר"י מינץ, ע"ש מסקנתו "ודאי ראוי ונכון לכל הגדולים שבעיר למחות מאוד ומאוד בפורים בחרמות גדולים ובכל כפיות שאפשר להם להשתקע הדבר הזה מלהחליף איש באשה או בהיפך לא יראה ולא ימצא מכשלה כזאת תחת ישראל עם קודש לה"; כנה"ג או"ח סו"ס תרצ"ה; באר הגולה יו"ד סקפ"ב ס"ה; ספרי דבי רב פרשת כי תצא דף רסג, ע"ג; שו"ת לחיים או"ח ס"א; ערוה"ש סתרצ"ו ס"י"ב; ועוד. וע"ע בהגהות רעק"א וחת"ס או"ח שם שמשמע שאסור. וכן העלו להחמיר אפי' בפורים בשו"ת באר משה ח"ח ס"ח; שו"ת יביע אומר ח"ה יו"ד ס"ז או"ג וח"ו יו"ד ס"ד או"ה; שו"ת יחיה דעת ח"ג סס"ח; ספר מצות המלך - למח"ס שו"ת משנה הלכות - מצוה תקמ"ב - מ"ג; נטעי גבריאל הלכות פורים פע"ד ס"ז; ס' הליכות בת ישראל פ"ז שכן הורה הגרי"ש אלישיב; שו"ת שבט הקהתי ח"ב סרנ"ח; ועוד).

כללות ענין חינוך לאזהרת לא ילבש לקטנים/ות

בהוספה על המבואר לעיל, בכללות ענין שייכות אזהרת לא ילבש לקטנים, יש לעיין בדברי הרמב"ם בתשובתו הנ"ל (נעתק בהקדמת ס' מעשה רוקח על הרמב"ם; קובץ ראשונים על המשנה תורה; ועוד): "וכן התינוקות לפעמים יקשטו אותם בקישוטי הנשים ויצבעו ידיהם בצבע שצובעות בו הנשים ידיהם וזה בהפך ממה שצונו עליו מעתיקי השמועה ז"ל וממה שצוה עליו הנביא שהחכמים הזהירו לאדם שידריך בניו בדרך ישרה והנביא אמר למען תלך בדרך טובים וזו הדרך עקומה ודרך חטאים תעשה בפרהסיא בבית כנסיות בתוך קהל ועדה מישאל במועדי ה' ואין איש שם על לב. ואולי יתנצלו בזה שהם סומכין על מאמרם ז"ל קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין עליו להפרישו ואין הראי' דומה לנידון שזהו באוכל לתאות נפשו. אמנם זה הענין הם מאכילים אותו וגם הם אמרו אין ב"ד מצווין וזה אביו מחנכו". והעתיק לשון הרמב"ם בשו"ת משנה הלכות ח"ז סמ"ג (לענין לעשות משחק במלבושי נקבה לזכר לתינוקות) ומסיים בזה"ל: "העתקתי דבריו אות באות לראות עד היכן הדברים מגיעים ולהשומע ינעם ותבוא עליו ברכת טוב".

[שו"ר שהביאו דברי תשובת הרמב"ם הללו דאסור להלביש קטנות בבגד איש - גם בס' פרדס שמחה (סקפ"ב אות יז); שו"ת ויברך דוד ח"א סק"ד; ס' מלבושי כבוד ותפארת פ"ז הערה ג].

והיוב החינוך בענין לא ילבש גם בקטנים מבאר גם בחידושי הגאון היעב"ץ לשבת יב, א בתוד"ה אפילו, לענין מלבושי אנשים ונשים שדרכם להיות שוין או קרוב להיות שוין בחיצוניות שלהם, וז"ל: "משמע דבאתרא דשוין לית בה משום לא יהי' כלי גבר על אשה וגו', וכן מוכח בנדרים מט, ב גבי אתרא דר' יהודה דעבדי גלימא דהוטבי, מ"מ ודאי צריך שיהי' היכר אחר להבחין בין זכר לנקבה כשהם ילדים לפחות עד שיצמח הזקן לזכר, ועד שיהיו שדים נכונה לנקבה". והביאו בשו"ת שבט הלוי ח"ו חיו"ד סקי"ח ס"ד, וסיים "ודבר פשוט בעיני ששייכים גדי חינוך קטנים וקטנות בלאו דלא יהי' כלי גבר על אשה וכו' כמו בכל התורה כולה".

ועוצם השפעת הבגדים אפילו על קטני קטנים מובנת מדברי של"ה הק' (הו"ד בס' זכירה, עניני סגולות לילדים קטנים דף סט; שמירת הנפש אות קב; שלחן חי ספ"ח; כף החיים יו"ד סקט"ז אות קע. וכ"כ הגר"ח פאלאגי בספרו שו"ת לב חיים ח"ג סכ"ו מס' מכתב לחזקיהו, ע"ש שהאריך בבירור הענין): "כשהולד יוצא לאויר העולם, אם המילדת תקבל אותו בלבוש נקבה יהי' זנאי ביותר, ואם נקבה בלבוש זכר תהי' זונה, אלא תקבל אותו בלבוש חדש, שהלבוש יביא כח האיש באשה וכח האשה באיש".

וי"ל דהאיסור לגדול לספות לקטן בידים כל בגד שמיוחד צורתו לשאינו מינו - איסור זה מתחיל אפי' מגיל יום אחד (ס' מלבושי כבוד ותפארת פ"ז הערה ד בשם הגאון בעל שו"ת משנה הלכות).

שו"ר ב"הנהגות מרן בעל החזון איש זצ"ל" (נכתב ע"י הגר"ח קניבסקי ונדפס בס' פורים וחודש אדר עמ' כא או"י): "אין ללבוש, אפילו לתינוקות, בפורים, שמלת אשה או להיפך (רק שמעתי בשמו. וכ"כ במשנ"ב סימן תרצ"ו ס"ק ל, בשם אחרונים)".

בענין בגדי שינה עם מכנסים לקטנות - ראה פרק הבא בסופו.

פרק ה

דין בגדי שינה העשויים עם מכנסים

לבישת בגדי שינה שיש להם מכנסים

ראה לעיל בפרק ג בענין מכנסים תחת השמלה ובצינעה, ע"ש. והנה כן כתב כדברינו בספר כבודה בת מלך להחמיר בלבישת בגדי שינה שיש להם מכנסים - בשו"ת ויברך דוד ח"א יו"ד סק"ד. ומתוך דבריו שם: "עמש"כ מע"כ לתמוה שמקפידים החסידים שלא תלבשנה הנשים והנערות בגדי שינה שיש להם מכנסים וכותב ששאל דב"ז מפוסקים ליטאיים ואין פותר אותו מקור למנהג זה, תמהנו בזה, מי המה הפוסקים ששאל, [הלא] הלכה רווחת בהאחרונים דאסור לאשה ללבוש מכנסים משום לאו דלא יהי' כלי גבר על אשה . . ושגם יש בזה משום דת יהודית ופריצות, ושאשה לובשת כן ברבים יוצאות בלא כתובה . . וא"כ אין נפק"מ אם לובשת בגד זה ברחוב או בביתה לצורך השינה, וכמבואר בשו"ת מנחת יצחק הנ"ל [ח"ב סק"ח] דאף ללבוש מכנסים תחת שמלה או בתוך ביתה דאינה נראית לאחרים הוא בכלל האיסור, וא"כ כמו"כ בבגדי שינה . . ובפרט שמצוי כמה פעמים שאחד מהקרובים באים להבית ועלול שיראו את האשה בבגדי שינתה והו"ל דבר שעשוי להתגלות, וממילא שמחמת כל הני טעמא שייך גם בזה הל"ת של לא יהי' כלי גבר על אשה, גם יש בזה האיסור מחמת שהוא בגד של פריצות שע"י המכנסים רואים חלק הגוף אשר דרכם להיות בהסתר כמובן ומעוררים הרהור להבני בית ולשאר אנשים . . ואדרבה הם ביותר בגד של פריצות כיון שבדרך כלל הם קצרים ודחוקים על הגוף ביותר המעוררים הרהור, וגם לבעלה גרידה לא כמה הזהרות והרחקות גזרו חז"ל להתרחק מאשתו כשהיא נדה וכמבואר ביו"ד סקצ"ה להזהר מכל הדברים המביאים לידי הרהור המביאים לידי הרגל דבר, ובודאי שאותן הנשים ההולכות בבגדי שינה עם מכנסים הולכים כן גם בעת נדתה, ולך לך אמרינן נזירא וכו".

ולכאורה יש בו גם משום איסור של חוקות הגויים, שהרי זו המצאה גויית שיש בה נדנוד פריצות (ס' הלבוש כהלכתו, פכ"ו הקדמה אות יב).

שיטת הרה"ג ר' יעקב אפרים פארכהיימער (דומו"צ בליקוואוד): "וכיון שנחלקו בה טוב שלא ללבשם" (קונטרס עץ חיים שם).

[ויש לעיין בכ"ז אם יש מקום לחלק בין במכנסיים ובין הבגד הנקרא פיג'מה שהוא סוג בגד אחר לגמרי שאינו דומה כלל לבגדי הגברים ביום, ואף שאינו ראוי להיות בגד אשה, מ"מ אולי לא חל עליו שם בגד איש, משא"כ במכנסים הדומים בגיזרתם למכנסי האנשים, דאסורים משום לא ילבש (ס' הלבוש כהלכתו שם)].

אם יש להקל בבגדי שינה עם מכנסים ע"פ סברת השו"ת אבני

צדק

ואין סברא להקל ע"פ המבואר בשו"ת אבני צדק חיו"ד סע"ב (הנ"ל הערה 40-41) דס"ל שאף במלבוש איש ממש אם לובשות רק בגד אחד ועושות כדי להגן מפני הצינה (לא בשביל להתדמות לאיש) ובשאר הבגדים ניכרת שהיא אשה שרי - הנה ל"ש זה בבגד שינה, שאין לובשין אז שאר הבגדים, ועוד דתנאי הותנה כשאין כוונתה להתדמות, אבל בדבר זה מסתבר שכוונת הלובשין זה כדי להתדמות לאיש, דל"ש בשעת שינה להנצל מצער צינה, בפרט בזמנינו שכל הבתים מתחממות בימות החורף ע"י הסקה מרכזית (שו"ת ויברך דוד שם).

אם יש להקל בבגדי שינה עם מכנסים מצד שינוי צורת הבגד

מבגד איש

ובכלל י"ל דאף הסוברים דע"י שינוי צורת הבגד בצבעונם תו אין בו משום לא תלבש, זה לא שייך כל כך בבגדי שינה, דאף של אנשים דרכו להיות צבוע בצבעונים שונים ואין בו היכר כל כך שזה אינו דומה לבגד של אנשים (שו"ת ויברך דוד שם).

אם יש להקל בבגדי שינה עם מכנסים כיון דבזמננו כו"ע לובשות

אותם

ומש"כ עוד דל"ש לא ילבש כיון שבזמנינו גם דרך הנשים הפרוצות לילך כן, מסתבר דזה אינו מעלה ומוריד, דאדרבה זה הטעם שנשים הפרוצות לובשות מכנסים משום שרוצים להתדמות לאנשים (כמו שנתייסדה בכל העולם ארגונים הלוחמות בעד זכויות שוות לנשים), ואף לתירוץ הראשון של הפרישה יש לאסור (ע"ש סקפ"ב אות ה) וחפשתי ומצאתי ספר פרדס שמחה שציין מע"כ וגם שם

מביא כן מס' מחניך קדוש דבמכנסים אף אם נשים נהגו ללובשם אפ"ה אסור גדולי הוראה (שו"ת ויברך דוד שם).

אם יש להקל בבגדי שינה עם מכנסים משום שאינו מלבוש של כבוד

בנוגע מ"ש בס' גפן פורי' דל"ש לא תלבש בבגדי שינה כיון שאינו מלבוש של כבוד דומה למש"כ בס' פרדס שמחה בשם גדולי הוראה דאין איסור לא תלבש בגרביים משום שהוא בגד של זיעה - אין הנדון דומה לנידונינו כלל, דשאני גרביים שבלבישתו אין האשה מתדמה לאיש כלל, משא"כ בבגדי שינה. עוי"ל דכוונת הפרדס שמחה על גרביים קטנים שאינם ניכרים כל כך בלבישתם. ואף לשיטת גפן פורי' דטעם משום שהוא בגד של זיעה, ממילא ל"ש היתר זה בבגדי שינה, דודאי אָבל וכן בתשעה ימים מר"ח מנחם אב שאסור ללבוש בגדים המכובסים דגם בגדי שינה בכלל זה, אף דבבגד של זיעה יש להקל כמבואר בפוסקים [ראה שבילי דוד או"ח סתקנ"א] (שו"ת ויברך דוד שם).

* * *

בגדי שינה עם מכנסים - עוד דעות

וכן כתבו לאסור בגדי שינה עם מכנסים הגרש"ה ואזנר והגר"נ קרליץ במכתב (יום כ"ו אלול תשנ"ח) הנדפס בס' משבצות זהב לבושה (עמ' קלח במהדורת תשס"ו): "הלבוש בשעת השינה . . לבישת מכנסים לנשים אסורה משום לא ילבש (כנדפס בשו"ת שבט הלוי ח"ב סס"ג) ואפילו פיזמות בכלל, ורק עם כתונת ארוכה מותר. ובפני אחרים אפילו קרובים חמיר טפי שמכשילתם בהרהור". וכ"כ בס' משבצות זהב לבושה הנ"ל פי"ט או"ד: "אסור ללבוש מכנסים ללא כותנת, אפילו אם מכוסה בשמיכה, משום שלבישת מכנסים לנשים היא איסור דאורייתא, ואסור אף שלא בפני אנשים, ולכן יש לאסור לבישת מכנסים ללא כותנת גם אם מכוסה בשמיכה, משום שקרוב לודאי שתלך עמהם בבית (שלא מתחת לכיסוי), לכה"פ באקראי, ותעבור על איסור תורה, וההולכת במכנסים בלא כותנת בפני בני ביתה (אפילו באקראי), חמור הדבר ביותר, שגורמת לזלזול בצניעות, ולמכשולים נוספים".

וכ"ד הגרש"ד מונק בשו"ת פאת שדך (ח"ג סס"ד) בענין אם מותר לעשות פיג'מה דהיינו כתונת קצרה עם מכנסים ארוכים כדי לישן בהם מפני הצניעה,

ולכאורה י"ל אם אינו כדרך מלבוש אנשים הוא מותר, אבל י"ל דמכנסים לעולם הוי מלבוש אנשים גם הוה פריצות (ערש"י פסחים ג, א ד"ה פיסוק), דכל לשון פיסוק רגלים באשה מגונה הוא.

וכ"כ בס' כתר הצניעות (להגה"צ ר' דניאל פריש, מח"ס מתוק מדבש - ירושלים תובב"א, תשס"ו) פכ"ד אות א: "בשעת השינה אין ללבוש מכנסי פיג'מה".

גם בס' מלבושי כבוד ותפארת פ"ג הערה כח הביא דברינו בזה, ומסקנתו: "בספר כבודה בת מלך . . גם אסר מכנסים לנשים מטעמא דלא ילבש ואפילו במכנסי הפז'מה, ולא הזכיר בזה שום צד של היתר, וא"כ אינו ראוי להתיר (לשיטת בעל שבט הלוי) בלי שתלבש בגד שחופה מלמעלה". וע"ש שכ"כ בשו"ת שבט הקהתי ח"ג סל"ג או"ב.

ועד"ז בס' הלבוש כהלכתו (פכ"ו ס"ג) "לבישת מכנסים אסורה, הן משום פריצות הן משום איסור לא ילבש. ובכלל זה גם מכנסי שינה".

וכן ה"י דעתו של הג"ר יהודה קלמן מרלאו ז"ל (אב"ד קראון הייטס, ברוקלין): "צניעות בשינה - האם מותר לישון עם מכנסי פיג'מה? - הרב יהודה קלמן מארלאו ע"ה: לא מצאתי לכך (למכנסי פיג'מה) היתר עפ"י ההלכה" (רשימת הרבנית טווערסקי-רחמיסטריווקא).

דין בגד שינה עם מכנסים - אם לובשת חלוק מעל בגד זה

שיטת הג"ר שמואל הלוי ואזנר (מח"ס שו"ת שבט הלוי) והג"ר נסים קרליץ (במכתבם הנ"ל מיום כו אלול תשנ"ח - נדפס בס' משבצות זהב לבושה שם): "פיזמות . . רק עם כתונת ארוכה מותר". וכ"כ בשם הגרש"ה ואזנר בס' משבצות זהב לבושה הנ"ל פ"ט או"ג: "הלבוש בשעת השינה . . המקפידות ללבוש מתחת לכותנת מכנסים (מיוחדות לשינה), מנהגן משובח . . לבישת מכנסים מתחת לחלוק אין איסור דלא יהי' כלי גבר, וכמובן שאין בעיית פריצות כאשר המכנסים מכוסים. ואדרבה ההנהגה הישרה ללובשם מאחר שבשעת השינה קשה להשיגח שלא תפול הסמיכה, ולא תתרומם הכותנת". וכ"כ בס' כתר הצניעות הנ"ל פכ"ד אות א: "בשעת השינה אין ללבוש מכנסי פיג'מה, אלא עם כתונת לילה ארוכה". וכ"כ בס' צניף מלוכה (אה"ק, תשס"ט) פ"ג ס"ו, שבשעת השינה מתחת לבגדים נראה דיש להתיר, שכן העלה בשו"ת שבט הקהתי ח"ג סרל"ג או"ב, דאיכא תרתי

לטיבותא, שהרי אין לובשות אותן כדי להידמות לאיש, רק מחמת הקור. וגם שהוא משונה משל איש.

וכן העלה בשו"ת ויברך דוד שם דלפ"ד שו"ת אבני צדק הנ"ל, אם תלבש חלוק ממעל בגד זה, ובגד זה לובשת רק לשם צניעות, שאם תתקפל חלוקה בשעת השינה לא תהא רגלי נראית, ואין כוונתה בלבישה כדי להתדמות "שלהנשים לעשות כן, מאחר שמצוי הוא שבאמצע שינה שתתקפל הכסתות או גם השמלה, ויש גדר קדושה ומניעה ממכשול הרהור שתלבש כנ"ל, ובפרט בימי נדותה שמצד הדין אסור להסתכל במקומות המכוסין שבה. וכבר אמרו חז"ל דבזכות צניעות יתירה שהי' לקימחית שלא ראו כותלי ביתה אמרי חלוקה זכתה לבנים כהנים גדולים.

וכן דעת שו"ת פאת שדך (ח"ג סס"ד), דבעושה פיג'מה דהיינו כתונת קצרה עם מכנסים ארוכים מחמת צינה, מצינו מחלוקת אם יש בו איסור (ראה המובא לעיל מט"ז סקפ"ב סק"ד וש"ך שם סק"ז) ובאינו ניכר כגון שער בית השחי אינו אלא דרבנן, וא"כ יש לעשות כתונת ארוכה ומכנסים קצרים שאינם נראים תחת הכתונת וכה"ג ספיקא דרבנן והעושה כן מפני הצינה יש להקל.

וראה לעיל עד"ז בשם הגר"ק מרלאוו ז"ל אב"ד ק"ה.

וכיו"ב בס' יסודות הבית וקדושתו פ"ד הערה קג: "לענין מכנסים של נשים . . ישנם מתירים ואפילו מהדרים בשעת שינה (מתחת לכתונת הרגילה) ולכן למעשה יש לעשות שאלת חכם".

ועד"ז בס' הלבוש כהלכתו (פכ"ו ס"ג והקדמת הפרק אות יב) "לבישת מכנסים אסורה.. ובכלל זה גם מכנסי שינה. אבל לבישת מכנסי שינה כשמעליהם חלוק או כותנת לשמירת הצניעות בזמן השינה, מותרת... אמנם בלבישת מכנסי שינה תחת החלוק או השמלה לתועלת שמירת הצניעות בזמן השינה י"ל דאין בה איסור לא ילבש. ואין ההיתר מחמת תוספת השמלה, כמבואר בשו"ת שבט הלוי ח"ב סב בשם הפוסקים דאינו היתר ברור, דהרי שם בגד איש עליו, מ"מ כיון דהשינה יש לה סגנון בגדים בפני עצמה, ובאופן שהולכת גם חלוק או שמלה הרי הוא מנהג מתוקן, ובכה"ג מהני מנהג המקום להשוותו כבגד אשה. ובלבד שלא תלבש מכנסים המיוחדים ליום, או מכנסי גבר גם המיוחדים ללילה, שהרי ההיתר הוא לא מחמת שהוא תחת השמלה אלא מחמת שאין שם בגד איש עליו. ומ"מ יש לדון האם ראוי לאסור מחמת הנהגת 'חברים מנעיים מכך' ולומר שכיון שמאז

ומעולם לא הלכו הנשים כך הרי שם תיקוני איש עליו, והחברים נמנעים מהן. אלא דהצניעות עדיפא. וגם יש לדון דגם אם נימא דאין שם תיקון איש עליו מ"מ שם בגד איש עליו כיון שהרבה הולכות כך ללא שמלה מעליהם, ואף שבכה"ג א"א לאוסרו משום תיקוני האנשים שהרי מכוסה בשמלה, מ"מ הרי הוא מלבוש האנשים. ומ"מ יש להתירו כיון שרבות הולכות כך באופן המותר...ויש שכתבו שזו ההנהגה הישרה ללבוש מכנסי שינה ומעליהם חלוק או כותנת לתועלת שמירת הצניעות בזמן השינה. ובפרט כאשר ישנם אחים בבית יש להזהר יותר, ולכל הפחות ליחד חדרי שינה נפרדים לבנים ולבנות."

שו"ר שהורה מרן הגרי"ש אלישיב, שיש שלובשות מכנסים המיוחדות לשינה בלילה ולפעמים יש בכך תוספות צניעות שכך אין מתגלות בלילה. כיון שמכנסים אלו שונים במראה ממכנסי האישי (שנכרים כ'פיז'מות), אינם מוגדרים כבגד איש ומותרים בלבישה. ברם משום מידת הצניעות יש ללבוש כותונות מעל המכנסים כשנמצאים בפני בני הבית (ס' הנוי והנצח - מאת הרב ישראל מאיר מורגנשטרן, בנו של הרב דוד אריה מורגנשטרן, מתלמידיו המובהקים של הגרי"ש אלישיב - ארה"ק, תשע"ח, פ"א עמוד 29. וע"ש, שלפ"ד שו"ת מנחת יצחק ח"ב סי' קח אות ג הנ"ל ודעימי', הרי"ז אסור מדינא, שנקטו שמכנסים בכל אופן נחשבים בגד איש, ולא מועיל מה שצורתם שונה, ולשיטה זו כיון שהם בכלל 'לא ילבש' אין היתר ללבושן גם תחת השמיכה או הבגדים).

בגדי שינה עם מכנסים - לקטנות

אע"פ שמצד הרהור ל"ש לאסור לבישת בגדי שינה עם מכנסים לבנותיו בביתו (אף כשהגיעו לפרקן והן טמאות נדה) מכ"ש מהמבואר בשו"ע אהע"ז סכ"א ס"ז דמותר לנשק בנותיו - הנה מ"מ אסור להלביש קטנה אף פחות מבת ג' בבגד איש כמו בכל התורה כולה דאסור לספות להן איסור בידים, מצד אזהרת לא יהי' כלי גבר על אשה, דשייך אף בקטנות, כמבואר לעיל פרק ג, ע"ש. והובא דברנו בזה בשו"ת ויברך דוד ח"א יו"ד סק"ד, ע"ש שהוסיף דאסור בגדי שינה עם מכנסים גם משום בגד של פריצות, ואיכא איסור ספי' איסור בידים אם הוא קונה להן ונותן להן ללבוש. וע"ע שם שהעיד ש"המנהג אצלינו" שלא לדקדק על כך בשנים אלא כל זמן שהן קטנות ביותר (אף שהן יותר על ג' שנים) הם לובשות בגדי שינה עם מכנסים, וכשהם נעשים גדולות קצת מלבישים להן שמלות המיוחדות לשינה. ומשמע מסקנתו דס"ל דאין המנהג נכון.

וכ"כ גם בס' כתר הצניעות הנ"ל פכ"ד או"ב: "מלכתחלה כדאי שילדה כבר מגיל שלש לא תישן עם מכנסי פיג'מה, אלא עם כתונת ארוכה, מפני שיש כמה פוסקים הסוברים שגיל חינוך הוא מגיל שלש. אבל אפילו מי שמקל בדבר יש ללבוש מעל המכנסים כתונת לילה ארוכה, שכן אפילו אם היא עדיין אינה בגיל חינוך, יש כאן חשש של ספי לי' איסורא, שאסור גם לילד קטן מתחת לגיל חינוך לתת לו איסור בידיים".

גם בס' מלבושי כבוד ותפארת פ"ג אות ח העלה: "לכן העצה לזה היא, שילבשו הקטנות את מכנסי הפז'מה מתחת לבגד החופה עליהם מלמעלה, ואז מותרות הן ללבוש את המכנסים אפילו לדעת בעל שבט הלוי". וע"ש הערה כח דכ"כ בשו"ת שבט הקהתי ח"ג שם.

דברי סיום

ונסיים בדברי שו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן סב) וזה לשונו:

"נדהמתי לשמוע על מקום צידוד היתר לבגדי השחיץ מכנסים שנפרץ הדבר בעוונותינו הרבים אצל הרבה מבנות דורינו.. הרי כוונת ההתדמות והקישוט לשם פריצות בולט לעין, וכאילו חרוט עליהן כרזה גדולה שחלק אין להם בתורת תלבושת הצניעות שמלמדת תוה"ק לבנות ישראל..

"ואוי לדור שכך עלה בימיו שהעיניים תהיינה רואות וכלות בהתפשטות נגע צרעת ממארת כזאת בקרב בנות ישראל (ונוסף גם הוא על שונאינו על ההליכה העירונית הפרועה והפראית האין גבולית שאך למותר לבאר גודל האיסור שבה, וגם אין די מלים לבטא גודל מידת הסרת הצלם האלוקי והאנושי מהליכה כזאת, ואין די באר לתאר ההסתייגות הבחילה והצריכה הנפשית - הנשמטית שאוחזת לכל מי שאך בעל נפש הוא מדי היפגשו בדמויות מגעילות כאלה)..

"מכנסי-התועבה שאנו דנים בהם.. בגדי זימה המה ממדרגה ראשונה, באופן שזה עוד יותר לגריעותא מה שנעשים בכמה צבעים שאין אנשים לובשים כזאת, דזה רק מבליט לבוש-השחיץ והתועבה. ויפה כותב בשו"ת מנחת יצחק (ח"ב סי' ק"ח), דבכגון בגדים אלה נעשים מתחילתם לעבירה ואף אם לא יהיו בכלל כלי גבר המה בכלל תועבת ד' כל עושה אלה, ומה גם דלמעשה המה בכלל כלי גבר ממש דעדיין שם מכנסים עליהם.. ועל כן למעשה האיסור בחומרתו הוא על כל סוגי מכנסים שלובשים במקום שמלה..

"ולא אמנע מלהזכיר גם מה שנודמן לידי ספר טהרת יו"ט ח"ט ומצאתי שנדפסו שם כמה תשובות נכונות חוצבות להבות אש מגדולי זמנינו המדברות מחומר איסור לבישת מכנסים לנשים, ועל החובה לעמוד בפרץ להרעיש נגד זה בכל תוקף ועוז. מדהים הוא מה שכותב הגאב"ד מפרשבורג הגר"ע סופר ז"ל בטהרת יו"ט שם ששמע בשם בעל החתן סופר ז"ל ששמע מפי החתם סופר ז"ל שאמר דזה שהגלות האחרון הזה יותר גרוע מהקודמים.

"דבשאר גלויות מצינו בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה ושבת עד ד' אלקיך, ואז יכנע לבכם הערל, ובתהלים כתיב ויתן אותם לרחמים לפני שוביהם. ואילו בגלות

המר הזה הו' צרות גדולות ואין לך יום וכו', ואמר החת"ס ז"ל שהוא זה. מפני שבשאר גלויות לא הי' פריצות אצל הנשים, לא כן עתה בעוונותינו הרבים ששכיח הפריצות אשר הוא גרוע מכל העבירות שבתורה ע"ש..

"מי יתן ויתעוררו במרוכז ובכוחות משותפים לטכס עצה איך ובמה שניתן להתגבר על הרעה הרוחנית הגדולה הזאת שבאה בחטף עלינו באין מעצור וצדים צעדינו מלכת ברחובותינו. הן בהתבצרות רוחנית בפנים מחנינו, וגם בהתרעת תרועה גדולה ובקול גדול לא יספך למען ישמעו העם ויראו (תרתי משמע) כי עצת חטאים של בלעם הרשע היא, ואלקיהן של אלו שונא זימה הוא. וכמוני היום כיושב זה למעלה משלשים שנה על כס ההוראה והדיינות יודע ועד על התוצאות המרות ממרור של הרס משפחות רבות בעטיין של פריקת עול והתערטלות מהתלבושת הצניעותית, והיא אם-כל-חטאת.

"והבת הישראלית שאינה שמה לב לכך לחזות זאת מראש ונותנת כתף סוררת והולכת אחרי שרירות לבה אפשר ממש להמליץ עליה במרירות דברי הנביא המקונן: 'טומאתה בשוליה לא זכרה אחריתה'. וכאשר תגיע למצב שתנהום באחריתה אז תמצא כבר במצב של 'ותרד פלאים אין לה מנחם' וד"ל..

"ועיני כל ירא וחרד לדבר ד' נשואות השמימה לישע ולסעד אלקי, למציאת סוכת-מחסה-ומסתור ממשב הרוחות הסוערות ומזרם המים הרעים, ולהזולת מי-דעת ומשבי רוח-טהרה שיביאו את בני האדם לידי ההכרה הרוממה של השכל ויודע אותי, ותמלא הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים, ואז יקום בנו חזון הנבואי של הנביא יחזקאל (טז:סב-סג): 'הקימותי אני את בריתי אתך וידעת כי אני ד'. למען תזכרי ובושת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלימתך בכפרי לך לכל אשר עשית נאום ד' אלקים."

ע"כ דברי שו"ת ציץ אליעזר שם

נספח

Exposure of Women’s Hair: Misrepresentation of the Igros Moshe’s Position and the Standards of the Yeshivish Communities

In the present era, we have been blessed with a number of informative broadcasts covering a wide range of Torah topics.

In one such recent broadcast (entitled “Hilchos Tzniyus and Hair Covering—How Much?”), guest speakers were invited to discuss the halachos of tzniyus as they apply to women’s hair (and other issues). However, it seems that speakers made a number of erroneous assertions, as will be elaborated upon below.

Erroneous Assertions

In the broadcast, speakers contended that:

- The Igros Moshe zt’l is the Mara D’Asra of (at least) America (for all future generations), and his position regarding hair covering is thus the acceptable standard for American communities.
- The Igros Moshe (OC 4:112 and EH 1:58) is of the opinion that it is permitted for a woman to expose up to a tefach of her hair (and this is the opinion of the Mechaber in Shulchan Aruch).
- The (non-Chassidic) yeshivish communities have adopted this position of the Igros Moshe as their standard (with a few exceptions, such as in Bnei Brak).

It appears that these assertions constitute a misrepresentation of the position of the Igros Moshe and of the standards accepted by the yeshivish communities.

The largest and most representative (non-Chassidic) yeshivish community in America is that of Lakewood, and many of the other yeshivish communities in America and abroad have their roots in and identify with the Lakewood Beth Medrash Govoha (BMG)

community, founded and inspired by Rav Aharon Kotler zt'l.

Does the Lakewood yeshivish community ascribe to and accept the asserted position of the Igros Moshe regarding exposure of women's hair?

Let us examine the sefer *Hi Tis'halel: A Practical Guide to Tznius*, written by the current senior Dayan and Posek at Beth Medrash Govoha of Lakewood, Rav Yaakov E. Forchheimer shlit'a.

Contrary to the contentions articulated by speakers in this broadcast, in the above sefer Rav Forchheimer clarifies as follows (see pp. 42ff in the 5769 [2009] revised and expanded edition):

According to Almost All Poskim, All the Hair on the Head Must Be Covered

- Rav Forchheimer writes that the majority of poskim rule that a woman is obligated to cover all the hair on the head. [This fact is documented in many compilations on the halachos of tznius; see for example the sefer *Kvuda Bas Melech* (chapter 1 footnotes 8-10); the sefer *Levusha Shel Torah* (chapter 24); the sefer *Oz V'Hadar Levusha: Modesty—An Adornment for Life* (chapter 5:C); and the sefer *Piskei Teshuvos* (OC 75:10)²]. Many are of the opinion that exposure of even one hair constitutes *giluy ervah* (see Rav Forchheimer, *ibid.*) and this is the position of the mainstream poskim considered authoritative by the yeshivish communities, such as the Chofetz Chayim in *Mishnah Berurah* (75:10) and in his sefer *Geder Olam* (chapter 2), who writes that even a minute amount of hair may not be exposed. The Igros Moshe is almost a *daas yachid* in proposing that the tefach standard applies to the exposure of women's hair and ascribing that position to the Mechaber in Shulchan Aruch (as attested to in the sefarim just cited above³).

1. "According to almost all Poskim...and the *Gedolei HaPoskim* of our generation...a woman must cover all her hair...there is no heter for even a minor part of the hair to be uncovered over her forehead."

2. "ואפילו אינו נראה רק מעט מהשיער, הסכמת הפוסקים לאסור, כי בשיער לא נאמר שיעור 'טפח'" (ס' פסקי תשובות אר"ח סימן עה אות י').

3. "העולה מכל הנ"ל דכמעט כל גדולי הפוסקים אסרו גילוי של פחות מטפח...והיחיד שמצאנו שהתיר דבר זה הוא הגאון בעל אגרות משה זצ"ל" (ס' לבושה של תורה, סימן כד:ז).

Rav Aharon Kotler Ruled that not One Hair of a Married Woman May Be Exposed

- Rav Forchheimer writes that Rav Aharon Kotler zt'l, as well, was of the halachic opinion (and was very makpid) that all of a woman's hair must be covered. [Parenthetically, it is difficult to fathom why Rav Aharon's opinion was not mentioned at all by the guest speakers in the broadcast.] This psak of Rav Aharon Kotler that not one hair of a married woman may be exposed was reiterated by his son Rav Shneur Kotler zt'l in a public letter about tznius standards written shortly before his (Rav Shneur's) passing, in which Rav Shneur stated that all bnei yeshiva in both the past, present and future [who lead and populate most yeshivish communities] are obligated to abide by his father's rulings and assure that their families do so as well. [A facsimile of this letter has been published in numerous forums, including at the end of the sefer *A Living Mishnas Rav Aharon: The Legacy of Maran Rav Aharon Kotler*, by Rabbi Yitzchok Dershowitz, and in the sefer *Lvusha Shel Torah* (chapter 24:19).

Who Is the Mara D'Asra of the Lakewood Yeshivish Community (and Its Associated Communities)?

- Rav Forchheimer further writes that since Rav Aharon Kotler (and not the Igros Moshe) is the *Mara D'Asra of Lakewood*, Rav Aharon Kotler's ruling is thus *binding upon the Lakewood community*. [As noted previously, Lakewood is the major and largest yeshivish community in America.] As cited earlier, his son Rav Shneur Kotler wrote that all former, current and future generations of Lakewood talmidim are obligated to abide by this ruling. [Exposure of women's hair is not the only case in which a leniency of the Igros Moshe was disputed by Rav Aharon Kotler and regarding which the yeshivish communities do not conduct themselves according to the Igros Moshe. Examples are cited in the footnote⁴.]

---

4. Another high-profile example of a leniency of the Igros Moshe which was vehemently rejected by Rav Aharon Kotler and regarding which the yeshivish communities follow Rav Aharon Kotler (and not the Igros Moshe) is the height of the mechitzah in shuls (see for example Igros Moshe OC 1:39; OC 2:43; YD 2:109). How ardently Rav Aharon Kotler

The Igros Moshe Never Permitted Exposure of a Tefach of Hair

- Rav Forchheimer further writes that the assumption that the Igros Moshe permitted exposing up to a tefach of hair is misleading and false. The Igros Moshe's leniency *only permits exposing two finger-widths of hair in the front of the head (which is about 1.77" or 4.5 cm.*

opposed the leniency of the Igros Moshe is evident from the following incident: "In the late fifties, while driving, the Rosh Yeshiva [R' Aharon Kotler zt'l] inadvertently pushed open the car door and fell out, resulting in a fracture of his arm. 'Chipesh Umotzo' – he searched and found and said afterwards that he believes he should have gone further to oppose the prevailing lenient practice (albeit authorized by a great Poseik) regarding the height of a Shul's Mechitza, and hence the punishment" (*A Living Mishnas Rav Aharon*, p. 440).

Another example is **Cholov Yisroel**. Here also, Rav Aharon Kotler was stringent and dismissed the well-known *heter* of the Igros Moshe (as is documented in the authoritative biography of Rav Aharon Kotler: *Aish HaTorah* by Rav Aharon Sorosky, acclaimed biographer of many gedolim, volume 2 page 287). It is often ignored that the Igros Moshe himself wrote that his leniency to consume milk under government (but not Jewish) supervision was intended only in situations which constitute "b'shas hadchak" and not for convenience or to prevent minimal monetary loss (see Igros Moshe YD 4:5). Nowadays, litvishe yeshivos fervently discourage their students from consuming dairy products which are not genuine Cholov Yisroel (but technically permitted according to the Igros Moshe). My Menahel and Rebbe in Yeshivas Ner Israel (Baltimore), Rav Yosef Tendler zt'l, related that when he moved to Baltimore with his young family, there was no Cholov Yisroel available in the area. Despite the hardships involved, Rav Aharon Kotler instructed him to use only full-fledged Cholov Yisroel (despite the fact that Rav Tendler originated from the Igros Moshe's community on the lower East Side of Manhattan), and for many years he imported Cholov Yisroel to Baltimore. Eventually Rav Tendler was the one who established full-fledged Cholov Yisroel in the Baltimore area.

Yet another example (which is much less known and thus less accepted) is the prohibition of shaving the beard with electric shaving machines, concerning which Rav Shmuel Halevi Vosner zt'l attested (Shevet HaLevi, Vol. 11, Yoreh Deah, Section 198): "With regard to shaving machines...it was agreed by *all the Geonim*...that there is no difference between [using] them and [using] a razor... The Gaon Rav Moshe Feinstein sought to make a distinction between today's [shaving machines] and a razor and advanced a theory [in justification of its use]... That theory is not correct and has not been accepted (אינה נתקבלה ולא נכתבה ו'lo niskablah)." Rav Shneur Kotler endorsed the sefer *Hadras Ponim Zokon*, and confirmed that its representation of his father's opinion about the prohibition of using shaving machines is accurate. Rav Aharon Kotler's position that shaving machines are considered the halachic equivalent of razors was also attested to by his major talmidim in letters published in the sefer *Hadras Ponim Zokon* (2:1), and, more recently, Rav Aharon's grandson, Rav Malkiel Kotler, along with all the Roshei Yeshiva of BMG, issued a letter which was posted on the BMG bulletin board stating that according to Rav Aharon Kotler, shaving machines should not be used.]

according to the Igros Moshe's definition of a tefach), but more than that amount is definitely prohibited (as Rav Forchheimer explains in footnote 20 in the third edition of his sefer). See also Rav Pesach Eliyahu Falk (world-renowned posek from Gateshead, England) in his sefer *Oz v'Hadar Levusha: Modesty—An Adornment for Life* (section 5:C) and his sefer *Levusha Shel Torah* (chapter 24): “The Igros Moshe stipulates that the visible strip which is about two tefachim long (18 cm., as wide as the forehead) must be less than half a tefach wide (i.e., less than 4.5 cm. [1.77”] wide) because if it is half a tefach wide the area showing will be equivalent to a square tefach and this is definitely ossur.”⁵

Many (if not Most) of Those Who Expose Hair Based on the Igros Moshe Are Acting in Opposition to Him

“Experience has shown that those who are lenient...willingly or accidentally expose more of their hair than the Igros Moshe allows even under the most pressing circumstances... The facts are that those who leave hair open invariably leave a strip that is 4.5 cm. [1.77”] wide or more and for this there is no justification, as explained. Even if during the first hour of the day the hair showing is less than 1.77 inches wide, it easily slips back with the passage of time and during much of the day more hair can be showing than is justifiable according to any opinion. It follows from all that has been explained that the trend to wear a snood [tichel] or beret which covers most but not all the hair, is a departure from halacha... To claim that there is an unqualified heter by one of the Gedolei Hador of our times to dress in this way is fallacious, as explained above” (Rav Pesach Eliyahu Falk in *Oz V'Hadar Levusha*, *ibid.*).

---

5. “You ask my opinion regarding covering the hair. I was perplexed by the very question, as this is an explicit law in Shulchan Aruch and there is no room for any questions or doubt. I am particularly perplexed by the manner in which you present your question: You state that the kallah will wear a sheitel in a manner that all the hair will be covered except for ‘two finger-widths in front’ that will remain revealed. *I’m not sure who you are trying to fool.* One cannot fool G-d, and one cannot even fool everyone else—one can only fool oneself. What possible benefit can be derived from this? I am sure that with due diligence and through repeatedly discussing this issue with a kindly approach, you will be able to influence the kallah to conduct herself with regard to covering the hair in the appropriate manner” (*Igros Kodesh*, Vol. 9, p. 325).

The Heter of the Igros Moshe Was Never Intended for the General Public

- Rav Forchheimer writes that even this heter to expose up to 1.77” of hair in the front of the head (and not more) *was not meant by the Igros Moshe as a general ruling permitting women to go ahead l'chatchilah and uncover this amount of hair.* Rather, the teshuvah in Igros Moshe was intended *only for an individual who required it under exceptional circumstances (hora'as sha'ah).* Regarding the basic obligation to cover the hair, even the Igros Moshe is of the opinion that *the proper practice is to cover the hair completely, and this is how our daughters should be educated.* This clarification of the Igros Moshe's psak has been confirmed by his son, Hagaon Rav Dovid Feinstein shlit'a, as attested to by the Mashgiach of Beth Medrash Govoha in Lakewood, Rav Matisyahu Chaim Salomon shlit'a and by Rav Dovid Halperin shlit'a, Rov in London (in letters published in *Oz v'Hadar Levusha* and *Levusha Shel Torah*, *ibid.*). This understanding of the Igros Moshe was also presented by Hagaon Rav Nissim Karelitz shlit'a and Hagaon Rav Chaim Pinchas Scheinberg zt'l in a public letter (which was reviewed and accepted by both Rav Dovid Feinstein shlit'a and Rav Avrohom Pam zt'l), as cited by Rav Forchheimer in the aforementioned sefer (*ibid.*).

Additionally, in the sefer *Oz v'Hadar Levusha: Modesty—An Adornment for Life*, Rav Pesach Eliyahu Falk shlit'a corroborates that “it is totally incorrect” to assume that the Igros Moshe allowed women to leave less than a tefach of hair uncovered. To dispel incorrect interpretations, Rav Falk published a statement from Rav Dovid Feinstein shlit'a that it is *a mitzvah to publicize* that his father never intended to give an all-out heter for the exposure of two finger-widths of hair, and the published teshuvah in Igros Moshe was a personal letter written for an exceptional case. “For women to freely leave some hair uncovered on the basis of this Teshuva [of the Igros Moshe] is a departure from the intention of its great author zt'l” (*Oz V'Hadar Levusha*, *ibid.*).

The Igros Moshe May Have Retracted His Heter

Moreover, it is possible that the Igros Moshe retracted the basic premise that the aforementioned teshuvos were based on. In a teshuvah in Igros Moshe written after the teshuvos mentioned above

(OC 4:15, dated 5732) it is implied that even less than a tefach of hair must be covered, in line with the other “covered areas” of a woman’s body, of which even less than a tefach may not be exposed. See the sefer *Levusha Shel Torah* 24:12 where the analysis of these teshuvos is discussed at length.

Those Who Adopt the Leniencies of the Igros Moshe Often Do So Without Halachic Sanction

Rav Yisroel Salanter zt'l wrote (in the introduction to the sefer *Ohr HaYom*) that one cannot accept the leniencies of even the greatest Gadol B'Yisroel unless one also accepts his stringencies (he wrote this even regarding a Gadol of the stature of the Vilna Gaon zt'l).⁶

Do those who rely on the leniencies of the Igros Moshe regarding the exposure of women’s hair also follow his stringencies? Examples include:

- Using a Shabbos clock (the Igros Moshe [OC 4:60] rules that one may not set a timer before Shabbos in order to cause a melachah to be performed on Shabbos).
- Listening to music (the Igros Moshe [OC 1:166; YD 1:173; YD 2:111 and 142] concludes that all instrument music is forbidden and that a ba'al nefesh should avoid listening to any form of singing).
- Carrying on Shabbos in communities in large metropolitan areas where eirubin have been established (the Igros Moshe disputes the validity of eirubin in neighborhoods such as Williamsburg [OC 1:138 and 140; YD 3:161], Manhattan [OC 1:139; OC 4:89; YD 3:161], Flatbush [OC 4:87-88; OC 5:28-29; YD 3:161], Borough Park [OC 5:28-29 and 89; YD 3:161] and Detroit [OC 5:29]).
- Wearing a *tallis katan* made out of a material other than wool (the Igros Moshe [O.C. 1:2; 2:1; 3:1; 3:52] advocates wearing a woolen *tallis katan*, and states that he himself did so even in the heat of summer. According to Igros Moshe, O.C. 2:1, wearing a talis koton made of synthetic fabric would present the following problems: 1) non-fulfillment of the mitzvah, 2) uttering a blessing in vain, 3)

---

6. The Igros Moshe *himself* advanced a similar concept in O.C. 2:60, where he posits that one may conduct oneself according to the Vilna Gaon in cases where he is a minority opinion -- only if one adheres to all the Vilna Gaon’s halachic rulings, both stringent and lenient.

carrying on Shabbos).

- Eating veal (the Igros Moshe [EH 4:92:2] rules that a ba'al nefesh should refrain from consuming veal).
- Shaking hands with a woman (Igros Moshe O.C. I:113 and EH 4:32:9 state that shaking hands with a woman "is clearly forbidden;" "is certainly clearly forbidden." See also EH 1:56 where the conclusion is that practically speaking it is difficult to rely on any leniency).
- Attending sports stadiums and theaters (Igros Moshe Y.D. 4:11:1 rules that going to sports stadiums and theaters is forbidden due to the prohibitions of Moshav Leitzim, Bitul Torah and promiscuity [but not due to Chukos Goyim]).

(There are additional examples as well.)

It Is Undisputed that the Entire Knee Must Be Covered

Another assertion in this broadcast was that there is a doubt whether the knee itself may be exposed. However, please see Rav Forchheimer's previously cited sefer where he writes that *it is undisputed that the entire knee must be covered*. Also, in the aforementioned public letter, Rav Shneur Kotler zt'l states that according to his father, Rav Aharon Kotler zt'l, dresses and skirts must cover the *entire knee*. Furthermore, he adds that the lower leg must be covered with stockings of an adequate consistency to allow onlookers to realize that stockings are being worn (and that these standards are incumbent upon the BMG Lakewood and associated yeshivish communities). Moreover, in total contradistinction to this proposition, the Igros Moshe (upon whose authority the aforementioned leniencies were predicated) rules:

"It is the obligation of a Bas Yisroel to wear clothing which do not allow even the most minimal part of her knee to show, chas v'chalilah, whether when walking or when sitting down. Even if she wears thick hosiery it is still forbidden, because it is an immense pritzus even when no flesh can be seen. How much more so if she is wearing sheer stockings through which the flesh can be seen, which are considered non-existent [from the perspective of halachah]." (Igros Moshe, EH 5:17)

For more details regarding this issue, please see sefer *Kvuda Bas Melech* (chapter 2 footnotes 26-28).

לע"נ

הרבנית החשובה

צירל קמנצקי ע"ה

בת הגה"צ

הרב פינחס אליהו זצ"ל שפיגעל

האדמו"ר מאסטראוו - קאלאשין

צנועה במעשיה בעזרה לבעלה לבנות מוסדות תורה ותפלה
ידיה תמכו לנצרכי עמה ולכל בני משפחתה
ראתה גם בני רבעים בני תורה ממשיכים המסורה
לא זזה ממסורת אבותיה הק' שלשלת היוחסין אדירי התורה

נפטרה בשם טוב ובשיבה טובה

שבת קודש פרשת וירא

י"ח לחודש מרחשון תשע"ו לפ"ק

ת' נ' צ' ב' ה'

